

RAZVOJ ARHIVSKE SLUŽBE NA PODRUČJU ISTRE, RIJEKE I ZADRA (»SJEDINJENE OPĆINE«)

Petar STRČIĆ
Arhiv Hrvatske
Zagreb

UDK 930.25 (497.13 Istra Rijeka Zadar) (091)
Pregledni članak
Ur. 22. 5. 1989.

U ovome radu dat je povijesni pregled razvoja arhivske službe u sjedinjenim područjima Hrvatske i Slovenije počevši od odredbi u statutima pojedinih istarskih komuna sve do poslijeratnog razdoblja kada se u Kopru, Rijeci, Pazinu i Zadru konstituiraju regionalni arhivi suvremenog stručnog, znanstvenog i organizacijskog oblika.

1.

Tijekom hoda svoje zlehude povijesne sudbine, Istra, Zadar, (tadašnja) Rijeka, jedan broj otoka u Dalmaciji, Istri i na Kvarneru, te zapadni slovenski krajevi dijelili su u međuraću sudbinu klasičnih kolonijalnih zemalja; okupirana 1918. g. od Kraljevine Italije, kasnijega fašističkog tzv. »Rimskog Carstva«, ta su područja prepuštena apeninskoj zemlji 20-ih godina, nakon pregovora s novoformiranim Kraljevstvom Srba, Hrvata i Slovenaca.¹ Državnim savojskim kraljevskim terorom, koji je bio ojačan i organiziranim, sistematskim, surovim djelovanjem Fašističke partije, Hrvati i Slovenci podvrgnuti su žestokom nacionalističkom progonu, nasilnoj denacionalizaciji,² siro-

1 Ferdo ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919*, Zagreb 1920, i *Jadransko pitanje na Konferenciji mira u Parizu: Zbirka akata i dokumenata*, Zagreb 1920; Dragoslav JANKOVIĆ - Bogdan KRIZMAN, *Grada o stvaranju jugoslavenske države (1. I-20. XII. 1918)*, sv. 1-2, Beograd 1964; Dragovan ŠEPIĆ, *Istra uoči Konferencije mira: Talijanska okupacija Istre 1918. i istarski Hrvati*, Zbornik Historijskog instituta JAZU, sv. 4, Zagreb 1961, str. 349-382; Bogdan KRIZMAN, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941: Diplomatsko historijski pregled*, Zagreb 1975. Kad se govori o Rijeci onda se misli na tadašnji grad toga imena - na zapadni dio današnjega grada Rijeke.

2 Lomljenje otpora započeli su zapravo organi »demokratske« i »liberalne« savojske Kraljevine Italije, već od časa okupacije, tj. od 1918; taj plan s morbidnim i surovim sadržajima, dakle, zamišljen je i počeo se ostvarivati prije fašističkog »osvajanja« vlasti na Apeninskom poluotoku (usp. na primjer: Danilo KLEN, *Saopćenja i izvještaji talijanske vojne obavještajne službe o Istri u 1919. godini*, Pazinski memorijal, sv. 9, Pazin 1979, str. 287-331). Slomljeni su i veći pokušaji otpora (Miroslav BERTOŠA, *Labinska*

mašenju i iseljavanju,³ a snažnom negativnom pritisku izvrnuti su i napredni, odnosno radni slojevi talijanskog stanovništva.⁴

Iako je Karađorđevićevo kraljevstvo SHS, odnosno Kraljevina Jugoslavija relativno lako odstupilo spomenuti dio jugoslavenskih obalnih i zapadnih pograničnih krajeva,⁵ njih se jugoslavenski narodi i narodnosti nikada nisu odrekli, a stanovnici tih silom otuđenih teritorija hrabro su se odupirali velikoj snazi svjetske velesile, pa čak i s oružjem u ruci.⁶ Otpor su pružale i slabe snage veoma progonjene KP Italije, dok je KP Jugoslavije tek nakon dolaska Tita na njezino čelo energičnije poradila oko stvaranja baze⁷ koja će dati pozitivne rezultate već 1941. godine; većina naroda spomenutih područja odazvala se te godine pozivu KPJ na ustanak protiv nacifašizma, u borbu za nacionalnu slobodu, za bolju budućnost, koja se - tijekom rata - sve više ukazivala kao socijalistička.

Bio je to ne samo prvi organizirani oružani otpor već i pravi rat, koji je prerastao u osebujnu i samosvojnu socijalističku revoluciju na teritoriju jedne od svjetskih sila koja je bila članica nacifašističke Osovine i sudjelovala u izazivanju drugoga svjetskoga rata.⁸ Narodnooslobodilačka borba (NOB) razvila se svom silinom i na ovim jadrans-

Republika 1921: Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre, Puča 1972; *Labinska Republika 1921. godine: Zbornik radova*, Rijeka 1972; Janez KRAMAR, *Marežige - trdnjava slovenstva v Istri 1861-1830*, Kopar 1982, str. 177-331; Milica KACIN-WOHINZ, *Primorski Slovenci pod italijansko zasjedbo 1918-1921*, Maribor 1979). Na već započeto djelo redovnih kraljevskih vojnih i civilnih okupacijskih organa, zasjecao je tada fašizam i postigao znatne uspjehe, služeći se pri tome izuzetno žestokim i surovim mjerama terora. Vanjskome namjerniku moglo se - na prvi pogled - učiniti da su Istra i Slovensko primorje zaista talijanski krajevi (Antonio MOSCONI, *I primi anni del governo italiano nella Venezia Giulia e Trieste 1919-1922*, Bologna 1924; Michele RISOLO, *Il fascismo nella Venezia Giulia dalle origini alla Marcia su Roma*, Trst 1932; Domenico CONSTANTINO, *Abbazia e la Riviera nella prima ora: Memorie di uno squadrista*, 2. izd., Rijeka 1936); Vjekoslav LADAVAC, *Moji zavori*, Pula 1983; Bosiljka JANJATOVIĆ, *Odjeci suđenja i presude Vladimiru Gortanu i drugima u jugoslavenskoj štampi*, Pazinski memorijal, sv. 3, Pazin 1972, str. 117-129; Giacomo SCOTTI, *U ime mučenika: Vladimir Gortan u talijanskoj historiografiji i odjek događaja iz 1929. godine*, Dometi, XI, 9-10-11, Rijeka 1978, str. 85-96; Vekoslav ŠPANGER, *Bazoviški dnevnik*, Trst 1965; Adriano DAL PONT i dr., *Aula IV. Tutti i processi del Tribunale Speciale fascista*, Rim 1961; Elio APIH, *Dal regime alla resistenza: Venezia Giulia 1922-43*, Videm 1960, i *Italia fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia (1918-1943): Ricerche storiche*, Bari 1966; Lavo ČERMELJ, *La minorite Slave en Italie: Les Slovenes et Croates de la Marche Julienne*, Ljubljana 1938. i 1945, *Life-and-Death Struggle of National Minority: The Jugoslavs in Italy*, Ljubljana 1945, *Med prvim i drugim tržaškim procesom*, Ljubljana 1972, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*, Ljubljana 1965. i *Spomini na moja tržaška leta*, Ljubljana 1969; Milica KACIN-WOHINZ, *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921-28*, sv. 1-2, Ljubljana 1977; Paolo SEMA, *La lotta in Istria 1890-1945: Il movimento socialista e il Partito comunista Italiano - La sezione di Pirano*, Trst 1971; Usp. i: Tone FERENC - Milica KACIN-WOHINZ - Tone ZORN, *Slovenci v zamejstvu: Pregled zgodovine 1918-1945*, Ljubljana 1974.

³ Ettore POROPAT, *Gospodarske prilike u Istri od svjetske ekonomske krize do 1941. godine*, Pazinski memorijal, sv. 2, Pazin 1971, str. 89-97, i *Gospodarski razvitak*, u: Istra: Prošlost, sadašnjost, Zagreb 1969, str. 202-207.

⁴ Usp. bilj. 2.

⁵ V. bilj. 1 i dio lit. u bilj. 2.

⁶ V. bilj. 2, te: *Antifascisti di Trieste, dell'Istria, dell'Isontino e del Friuli in Spagna*, Trst 1974; Bosiljka JANJATOVIĆ, *Istrani u španjolskom ratu 1936-1939. godine*, Pazinski memorijal, sv. 9, Pazin 1979, str. 153-167.

⁷ V. bilj. 2.

⁸ Usp. lit. u prethodnim bilješkama, te: Ljubo DRNDIĆ, *Oružje i slodoba Istre 1941-1943*, Zagreb-Pula 1978; Tone CRNOBORI, *Borbena Pula: Prilog grafi za povijest radničkog pokreta i NOB do rujna*

skim područjima, a u nju su se uključivali i Talijani, osobito članovi KP Italije, iako dosta dugo nije bilo riješeno pitanje partijske ingerencije nad tim područjem. Naime, rat je povela KPJ, a djelovanje je do tada bilo u kompetenciji KPI.⁹ Veoma uspješan razvoj narodnooslobodilačkog rata (NOR-a) i socijalističke revolucije do 1943. g. doveo je do prevratnih rujanskih povijesnih dana i u Istri,¹⁰ kada je njezin Okružni narodnooslobodilački odbor (NOO) 13. IX. donio odluku s dugotrajnim, dalekosežnim i presudnim posljedicama, ne konsultirajući se pri tome s višim organima NOB-a;¹¹ bila je to odluka o prekidanju svih veza s Kraljevinom Italijom i o sjedinjenju Istre s maticom - domovinom Hrvatskom u novoj, Titovoj Jugoslaviji. Taj akt odmah je potvrdio najviši organ ustaničke Hrvatske - Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH, 20. 9), proglašujući pri tome sjedinjenje i ostalih hrvatskih, do tada otuđenih područja, dakle i Zadra, tadašnje Rijeke, otoka Lastova, Cresa, Lošinja i susjednih otočića.¹² Slično je učinjeno i u Sloveniji.¹³ Istoga

1943, Rijeka 1972; Franjo BAVEC BRANKO, *Bazoviška brigada*, Ljubljana 1970; Ivan BROZINA SLOVAN, *Pu Prve istarske brigade »Vladimir Gortan«: Narodnooslobodilačka borba Istre (1941-1945)*, Pula 1960; Tone DOBRILA, *Komandir Prve istarske partizanske čete Anton Raspor Španjolac*, Rijeka 1974; Uroš KOSTIĆ, *Oslobođenje Istre, Slovenskog primorja i Trsta 1945: Ofanziva Jugoslovenske 4. armije*, Beograd 1978; Giovanni PADOVAN VANNI, *Abbiamo lotato insieme: Partigiani italiani e sloveni al confine orientale*, Videm 1965; Stanko PETELIN, *Vojkova brigada*, Nova Gorica 1968; *Prva istarska partizanska četa: O 30-godišnjici osnutka 1942-1972*, Rijeka 1972; Danilo RIBARIĆ, *Borbeni put 43. istarske divizije*, Zagreb 1969; Giacomo SCOTTI - Luciano GIURICIN, *Rosa una stella: Storia del battaglione italiano »Pino Budicin« e degli Italiani dell'Istria e di Fiume nell'Esercito Popolare di Liberazione della Jugoslavia*, Rovinj 1975, i *Crvena zvijezda na kapi nam sja: Borbeni put talijanskog bataljona »Pino Budicin« i Talijani Istre u Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije*, Rijeka 1979; Paolo SEMA - Aldo SOLLA - Marieta BIBALO, *Battaglione Alma Vivoda*, Milano 1975; Bruno STEFFE, *La lotta antifascista nel basso Friuli e nell'Isontino*, Milano 1975; Maks ZADNIK, *Istarski odred*, Nova Gorica 1975; Mario MIKOLIĆ, *NOP Istre (Jesen 1943 - jesen 1944. godine)*, Pazinski memorijal, knj. 6, Pazin 1977, str. 63-145; Herman BURŠIĆ, *Razvoj narodne vlasti u južnoj Istri od 1944-1945*, isto, str. 147-220.

9 U skladu s propisima III. internacionale na teritoriju jedne državne zajednice mogla je djelovati samo jedna proleterska stranka. Tako je - kada je Rimskim ugovorom 1924. g. između Kraljevine Italije i SHS dogovoreno da tadašnja Rijeka s dijelovima okolice pripadne Rimu - u KP Italije uključena do tada samostalna KP Rijeka, koja je (kao članica III. internacionale) postojala i djelovala od 1921. do 1924. godine (Mihael SOBOLEVSKI - Luciano GIURICIN, *Il Partito Comunista di Fiume 1921-1924*, Rijeka-Rovinj 1981, i *Il Partito comunista di Fiume 1921-1924 - Komunistička partija Rijeke: Documenti-Građa*, Rijeka-Rovinj 1982); usp. i: Lj. DRNDIĆ, *Oružje i sloboda*, n. dj., na v. mj.

10 Usp. lit. u bilj. 8.

11 Samoinicijativu spominju: Slobodan NEŠOVIĆ - Branko PETRANOVIĆ, *AVNOJ i revolucija: Tematska zbirka dokumenata 1941-1945*, Beograd 1983, str. 463, bilj. 1. Samoinicijativnost je spomenuo i Jug GRIZELJ, *Kako smo izgubili i vratili Istru: 40 godina Istre u Jugoslaviji*, NIN, XXXIV, 1708, Beograd, 25.IX.1983, str. 14. Međutim, to je mišljenje pokušao osporiti Mehmedalija BOJIĆ, *Sta govore dokumenti o Istri i Slovenskom primorju*, isto, 1709, 2. X. 1983, str. 2-4. Samostalnost u donošenju odluke od 13. IX. spominje Mario MIKOLIĆ, *Neka pitanja iz odnosa ZAVNOH-a prema Istri (rujan 1943-svibanj 1944)*, Jadranski zbornik, sv. IX, Pula-Rijeka 1975, str. 5. Po svemu sudeći - barem što se tiče Pazinskih odluka od 13. rujna 1943. godine - čini se da one nisu bile unaprijed poznate višim organima KPH odnosno NOP-a Hrvatske, odnosno NOP-a Jugoslavije. Osim usmenih saopćenja Lj. Drndića, pok. dra O. Mandića, I. Motike, itd., autoru ovoga članka - o tome nema i pismene potvrde. O zatečenosti odlukama od 13. IX. govori i to da su drugovi u ZAVNOH-u - vjerojatno u žurbi - čak i pogriješili u svojoj odluci o sjedinjenju od 20. IX (v. bilj. 40), pa ih je sâm Tito morao ispravljati (H. SIROTKOVIĆ, *Državnopravno*, n. dj., str. 24).

12 *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: Zbornik dokumenata 1943*, sv. 1, Zagreb 1964, str. 397. ZAVNOH je svojom odlukom proširio akt sjedinjenja i na druge otuđene primorske hrvatske krajeve. Usp. i: M. MIKOLIĆ, *Neka pitanja iz odnosa ZAVNOH-a*, n. dj., str. 1-24; Ferdo ČULINOVIĆ, *Državnopravno značenje odluka o priključenju Istre Hrvatskoj odnosno Jugoslaviji* (u

je mjeseca odluku NOO-a Istre osnažilo šire istarsko tijelo u Pazinu - svojevrsni »Istarski sabor« i novoformirani Pokrajinski NOO Istre.¹⁴ Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), kao najviše jugoslavensko tijelo NOB-a, na kraju je, u Jajcu, udarilo točku na odluke o sjedinjenju u jugoslavenskim razmjerima (30.11).¹⁵

Pazinska odluka od 13. 9. u Istri o samoj Istri, s potvrdom te odluke od strane viših foruma, bila je prvi državno-pravni akt međunarodnopravnoga karaktera i značenja nove Hrvatske, odnosno nove Jugoslavije.¹⁶ Naravno, tada je on važio samo u jugoslavenskim razmjerima NOB-a,¹⁷ a vrijedit će dalje onoliko koliko jugoslavenske revolucionarne snage budu odlučne i snažne da tu odluku i realiziraju. Koliko se u tome uspjelo - ne treba mnogo govoriti, zna se; o tome dovoljno svjedoči i održavanje znanstvenog skupa i skupštine arhivista SR Hrvatske (19-21. 10. 1988) upravo na istarskom otoku Veli Brijun (Brioni), na dijelu otočja koje je postalo glavni dom čak i samoga Josipa Broza Tita. (Ovaj članak je prošireni i dopunjeni uvodni referat s toga republičkog savjetovanja).

2.

Povijesni razvoj arhivske službe na područjima koja su od vremena drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj odnosno Jugoslaviji poznata kao sjedinjeni krajevi dijelio je nekada lošu sudbinu te službe na cijelom istočnom, jugoslavenskom dijelu jadranske obale.¹⁸ Ta obala je stoljećima većim dijelom bila u vlasti Mletačke Republike, a manjim dijelom (na sjeveru) Habsburške Monarhije.¹⁹ Taj razvoj, a naročito njegovi organizirani počeci, može se pratiti najprije preko statutarnih odredbi pojedinih općina u srednjemu vijeku (npr. Poreč,²⁰ Dvigrad,²¹ Pula,²² Grožnjan,²³ Sutlovce²⁴),

zborniku: Priključenje Istre Federalnoj Državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1943-1968, Rijeka 1968, str. 99-124); usp. i radove Hodimira SIROTKOVIĆA, *Državnopravno značenje odluka NOO-a za Istru, ZAVNOH-a i AVNOJ-a o sjedinjenju Istre s Hrvatskom i Jugoslavijom*, Dometi, XI, 9-10-11, Rijeka 1978, str. 19-24, i Pazinski memorijski 12, Pazin 1983, str. 21-28, te *Povijesne odluke o ujedinjenju Istre s domovinom u jesen 1943. godine*, Zbornik Pravnog fakulteta, br. 1-2, Zagreb 1979, str. 19-34. U radovima u kojima se posebno govori o stvaranju naše federacije ne apostrofira se ovo pitanje; npr.: Janko PLETERSKI, *Perspektiva federativnog ujedinjenja u novoj Jugoslaviji kao faktor narodnooslobodilačke borbe*, Časopis za suvremenu povijest, V, 3, Zagreb 1973, str. 10-24.

13 T. FERENC, *Kapitulacija*, n. dj., str. 218.

14 O tom »Saboru« usp. Dražen VLAHOV, *Historijska sjednica u Pazinu: Prilog diskusiji o razvoju narodne vlasti u Istri 1943. godine*, Dometi, XI, 9-10-11, Rijeka 1978, str. 25-30.

15 Usp. lit. u bilj. 12. Usp. i: Petar STRČIĆ, *AVNOJ i odluka o sjedinjenju otuđenih hrvatskih i slovenskih krajeva*, Arhivski vjesnik, XXVI, 26, Zagreb 1983, str. 87-98.

16 F. ČULINOVIĆ, *Državnopravno*, n. dj., str. 104-105.

17 Isto, str. 113.

18 Miroslav KURELAC, *Arhivi*, Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture, Zagreb 1980, str. 11-14. Usp. i lit. u slijedećim bilješkama.

19 Lit. je obimna i poznata te ju ovdje ne treba navoditi.

20 *Statuti municipali della città di Parenzo nell'Istria*, Trst 1864, lib. III, cap. 98.

21 Mirko ZJAČIĆ, *Dvigradski statut*, Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci, 6-7, Rijeka 1961-62, str. 277.

u kojima je već tada bilo precizirano (što bi značilo da je to vjerojatno i raniji običaj) da se određeni spisi čuvaju u specijalnim prostorijama ili ormarima i škrinjama, uz posebne zaštitne mjere. Dakle, brigu su vodili tvorci - imaooci arhivske građe. Značajno je da su se bilježničke knjige osobito cijenile, ali da su se i tada, kao i danas, pojedine komune susretale s općepoznatom boljkom - moćni su venecijanski službenici nakon završetka svoje službe, ali i inače, spise odnosili sa sobom;²⁵ to se događalo i na austrijskom teritoriju, u Rijeci.²⁶ Povremeno se urgiralo da se spisi vrate iz Venecije (Zadar, u XVI. i XVII. st.), ili da se riješi pitanje nereda u njihovu čuvanju (Istra, XVII. i XVIII. st.).²⁷ Bilo je slučajeva da je Venecija čak i naređivala da se unište dokumenti, npr. u vezi s nekim upravnim pravima općina,²⁸ ali i nesreća izazvanih požarom.²⁹

Bitan korak u organiziranijoj i sistematskijoj brizi oko čuvanja građe na istočnoj, jugoslavenskoj strani jadranske obale - na onom dijelu koji je bio u venecijanskoj vlasti - učinjen je 1624. g. osnivanjem Providurskog arhiva - Archivio Generalizio, tj. arhiva Generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju u Zadru,³⁰ točnije rečeno - njegove registrature.³¹ Učinjeno je niz poslova da se taj Arhiv uvede u život te zaštite arhivalije i registraturna građa;³² u razdoblju od 1763. do 1765. g. sastavljen je i detaljniji inventar »svih svezaka, knjiga, parnica, katastika, rubrika i nacрта«. ³³ Važno je upozoriti na to da se od tada više pažnje pridaje čuvanju javno-pravnih dokumenata, a manje ostalima, osobito financijskim. I tadašnja Rijeka - grad na zapadnoj obali Rječine, u svojini austrijskih Habsburgovaca - znatno je unaprijedila brigu oko svoje građe Statutom iz 1530. godine;³⁴ Međutim, do XVII. st. građa je relativno zanemari-

22 Bernardo BENUSSI, *Statuto di comune di Pola*, Atti e memorie, 27, Poreč 1911, str. 162.

23 Danilo KLEN, *Statut Grožnjana*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 8-9, 1963-64, str. 232-245.

24 Jakov JELINČIĆ, *Statut Sv. Lovreča Pazenatičkog s posebnim osvrtom na jezične karakteristike*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 28, 1973.

25 *Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odjelima u SFRJ. SR Hrvatska*, Beograd 1984, str. 12 (dalje: Arhivski - SRH).

26 Bernard STULLI, *Pregled povijesnog razvitka zaštite arhivalija na područjima historijskih arhiva u Pazinu i Rijeci*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 23, Pazin-Rijeka 1980, str. 13-14, 16-17.

27 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 12.

28 Miho DEBELJUH, *Rukopisi i ostala povijesna građa u Naučnoj biblioteci u Pulji*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 18, 1973, str. 396.

29 Požar je u Zadru izbio 1691. g. i razveselio težake na otocima Pašmanu, Ižu, Dugom otoku, Ugljanu, itd., koji su se gotovo pobunili, jer su bili uvjereni da su spaljivanjem dokumenata zemljoposjednici ostali i bez svojih prava. Ivan GRGIĆ, *Historijski arhiv Zadar*, u: Zadar: Geografija - ekonomija - saobraćaj - povijest - kultura: Zbornik, Zagreb 1964, str. 660.

30 Josip BUTURAC, *Arhiv: Hrvatska SR: Historijski arhiv Zadar*, Enciklopedija Jugoslavije, 1, Zagreb 1980, str. 266; I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 650. O arhivskoj djelatnosti usp. i: *Državni arhiv čuva značajne dokumente prošlosti*, u: Zadar 1944-1954, Zadar 1954, str. 187-190; Dinko FORETIĆ, *Kratak historijat i opći inventar Državnog arhiva u Zadru*, Arhivist, 1, Beograd 1955, dodatak III, str. XXVII-XLVII. Usp. i: Vjekoslav MAŠTROVIĆ, *Radovi o Zadru i okolici*, u: Zadar: Geografija, n. dj., poglavlje XII: *Povijest i njene pomoćne znanosti*, str. 783-799.

31 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 321.

32 I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 660 i dalje.

33 Isto, str. 660.

34 Zlatko HERKOV, *Statut grada Rijeke*, Zagreb 1948, str. 334.

vana, ali se u tome stoljeću ipak u više navrata uređivao arhiv - kako već tada zovu posebnu prostoriju u kojoj se čuvala građa.³⁵ Prema propisima Kastva, »stare knjige zakona« čuvala su se u posebno uzidanom ormariću u općinskoj loži.³⁶

Življe razdoblje u arhivskom životu sjedinjenih krajeva nastupa u doba Napoleona, iako sve korisne mjere koje su planirane nisu provedene u život zbog kratkotrajne francuske vladavine; udareni su ipak svojevrsni temelji, npr., principa javnosti arhivske građe i organizaciji pokrajinskih arhiva.³⁷ U tim teškim ratnim vremenima ima i primjera značajnoga šticećenja građe,³⁸ ali i njezina odnošenja u Francusku.³⁹ Ipak se, npr., sistem sudskih arhiva - odvojenih od upravnih (tzv. političkih) cjelina - održao decenijama, i u doba kasnije habsburške uprave na cjelokupnoj istočnoj jadranskoj obali. Tada dolazi i do življega sabiranja građe raznih imalaca na jedno, zasebno mjesto,⁴⁰ što će imati dalekosežno značenje i utjecaj na daljnji razvoj arhiva; tako u Zadru dolazi i do sastavljanja neke vrsti prvoga boljeg arhivskog općeg inventara (1828).⁴¹

Austrijska uprava pridaje znatnu pažnju arhivskom sistemu općenito, ali najviše u korist centralnih bečkih arhiva;⁴² razlog tome bilo je pripomaganje konsolidaciji (birokratiziranoga) režima, pa mjere te uprave zahvaćaju i riječko, pazinsko i zadarsko područje.⁴³ Ipak, do polovine stoljeća ta briga nije tako snažno izražena kao od tada dalje.⁴⁴ Zadarski arhiv ima i posebnoga arhivista, odjel je predsjedništva pokrajinske uprave, a nosi različite nazive (arhiv »starih spisa«, npr.).⁴⁵ Presudnije je bilo za pozitivan razvoj Zadarskog arhiva i to što je radno mjesto arhivista postalo »nasljedno« u obitelji Boettner⁴⁶ (Böttner).⁴⁷ U taj Arhiv u Zadru - pri Namjesništvu Dalmatinske pokrajine - pohranjuju se razne arhivalije,⁴⁸ ili se u njega prenose gotovo cijeli općinski arhivi.⁴⁹ Koliko je ovdje bio razvijen arhivski život, govori i početak XX. stoljeća, kada se edira dvojezični (talijanski i hrvatskosrpski) »Tabularium«, jedno od prvih arhivskih (historijskih) glasila na jugoslavenskom tlu.⁵⁰ Slične akcije, međutim, u

35 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 13.

36 *Hrvatski pisani zakoni*, Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium, 4, Zagreb 1890, str. LXXIV.

37 B. STULLI, *Pregled*, n. dj., str. 19-20.

38 Isto, str. 20.

39 Sâm maršal Marmont odnio je vojne spise. I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 663.

40 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 13.

41 Isto, str. 13, 322.

42 B. STULLI, *Pregled*, n. dj., str. 21-22.

43 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 14.

44 I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 663.

45 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 322.

46 Dionizije, Sebastian i Henrik Boettner od 1842. do - čak - 1944. godine. I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 664.

47 Antun MILOŠEVIĆ, *Opis arhiva C. Kr. dalmatinskog namjesništva u Zadru*, Vjesnik hrv.-slav.-dal. Zemalj. arkiva, XVIII, Zagreb 1916, str. 40.

48 I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 664; *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 15, 322.

49 Vinko FORETIĆ, *Arkivi Korčule*, Hrvatska enciklopedija, 1, Zagreb 1941, str. 601; I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 660.

50 I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 668, bilj. 30; *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 322.

Istri se nisu u cjelini ostvarivale (od 1887. u Piranu, a od 1900. g. u Kopru, arhiv je u sklopu biblioteke),⁵¹ iako je, npr., bilo predlagano čak i od Arhivskog savjeta pri Ministarstvu unutrašnjih poslova iz Beča da se u Poreču, sjedištu Istarskog sabora i Pokrajinske vlade, osnuje arhiv za cijelo Austrijsko primorje, upravnu cjelinu koja je obuhvaćala Istru, Kvarnerske otoke, Trst, Slovensko primorje i Gorišku.⁵² Ta nastojanja u Istri bila su, međutim, znatno vezana uz aktualne političke prilike, koje je pratilo snažno svjatanje prošlosti ovih krajeva od strane uske, vladajuće talijanaško-talijanske grupe.⁵³ Građu je, ipak, prikupljao »Archivio diplomatico del municipio di Trieste« (od 1862);⁵⁴ organizirano ju je počelo prikupljati i iredentističko društvo »Società istriana di archeologia e storia patria«,⁵⁵ a u samoj Italiji izlazi i poseban časopis.⁵⁶ U Kopru i Piranu djeluju pri tamošnjim bibliotekama neke vrsti mjesnih arhiva.⁵⁷ Ipak, i dalje ima slučajeva da propada vrijedna građa (npr. zadarski bilježnički arhiv koji se nalazio pri pokrajinskom sudištu, a smješten je bio u podrumima kaznionice).⁵⁸ Traje i trgovina arhivalijama sa znanjem i sviješću o čemu se radi, ali i kao materijalom - sirovinom za proizvodnju novoga papira; to se vidi na primjerima Istre i tadašnje Rijeke. Ali, ima i primjera, npr. u Rijeci, gdje se pokreću gradske strukture u nastojanju da se sredi i čuva arhivska građa.⁵⁹

3.

Raspad mnogoljudne Habsburške Monarhije 1918. g. zatekao je tri arhiva u Hrvatskoj - u Zagrebu, Dubrovniku i Zadru. Zadarski arhiv, sada pri Vladi za Dalmaciju, dalmatinske i korčulanske otoke,⁶⁰ ostaje sa Zadrom u okviru Kraljevine Italije; 1922. g. ta institucija postaje Historijski arhiv Kraljevske prefekture,⁶¹ a godine 1928. samostalan Državni arhiv, ali u ingerenciji Ministarstva unutrašnjih poslova. Između

51 *Arhivi u Sloveniji*, Ljubljana 1970, str. 30.

52 B. STULLI, *Pregled*, n. dj., str. 35-37, 40-45.

53 Veoma je opsežna literatura o talijanskom iredentizmu; usp., npr., Angelo VIVANTE, *Irredentismo adriatico: Contributo alla discussione sui rapporti austro-italiani*, Firenca 1912 (i kasnija izdanja); A. SANDONA, *L'irredentismo nelle lotte politiche e nelle contese diplomatiche italo-austriache*, sv. 1-3, Bologna 1932-1938; Leone VERONESE, *Vicende e figure dell'irredentismo giuliano*, Trst 1939; Mario ALBERTI, *L'irredentismo senza romanticismi*, Trst 1936.

54 B. STULLI, *Pregled*, n. dj., str. 27 i dalje.

55 Istarsko društvo za arheologiju i domovinsku povijest osnovano je 1884. godine. O njegovoj djelatnosti usp. B. STULLI, *Pregled*, n. dj., str. 36, *Talijanska historiografija u službi jadranskog iredentizma*, Riječki list, V, 43-49, Rijeka 1952, i *Talijanska historiografija: Jadranski iredentizam*, Historijski zbornik, VII, Zagreb 1954, str. 215-224.

56 »Archivio storico per Trieste, l'Istria e il Trentino«; ur. S. Mompugno i A. Zenatti; prvi je svezak objavljen 1881-1882. g. u Rimu.

57 *Arhivski fondji in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ. SR Slovenija* (dalje: Arhivski - SRS), Beograd 1984, str. 11.

58 Luka JELIĆ, *Zadarski bilježnički arhiv*, Vjesnik hrv.-slav.-dalm. Zemaljskog arkiva, I, 3, Zagreb 1899, str. 162 (o tome arhivu usp. od istoga autora dalje, do str. 208, zatim u istome glasilu: sv. 4, str. 252-261, II, 1900, str. 11-19, 2, str. 114-120, III, 1901, 1, str. 42-46, 2, str. 134-146, 3-4, str. 240-262).

59 B. STULLI, *Pregled*, n. dj., str. 22-25.

60 Archivio del Governo della Dalmazia e delle isole Dalmate e Crovzolane, odnosno: Archivio storico presso la R. Prefettura (*Arhivski - SRH*, n. dj., str. 19, 322).

61 Archivio storico presso la R. Prefettura (*Arhivski - SRH*, n. dj., str. 19, 322). U *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 19, krivo je prevedeno (»Pokrajinski arhiv kraljevske prefekture«).

kraljevinâ Italije i SHS došlo je do djelomičnoga razgraničenja u pogledu pripadnosti građe, ali su mnogi veoma značajni izvori ipak ostali u Zadru, pod Italijom, pa čak i oni koji su se odnosili isključivo na područje Kraljevine SHS.⁶² No, u Zadar je, npr., prebačena građa otoka Lastova (1371-1826), koji je također pripao Italiji.⁶³ Zadar, kao enklava Kr. Italije usred teritorija SHS, postaje jezgro snažnoga iredentizma te se uz Arhiv osniva posebno »Dalmatinsko društvo za domovinsku povijest« koje intenzivno i obilno ali jednostrano - protalijanski - koristi građu,⁶⁴ štoviše, u Rimu je 1926. g. pokrenut časopis »Archivio storico per la Dalmazia«.⁶⁵ Za Istru je, međutim, nadležan Državni arhiv u Trstu, ali građu i dalje prikuplja i spomenuto Istarsko arheološko-povijesno društvo, a držala ju je i Gradska knjižnica u Trstu (koja je bila preuzela stari »Diplomatički arhiv«).⁶⁶ Godine 1926. osnovan je Kraljevski državni arhiv u tadašnjoj Rijeci, ali je dvije godine kasnije pretvoren u tršćansku ispostavu.⁶⁷ Ovdje treba reći da je poslije 1924. g. vraćen dio riječke građe iz Budimpešte,⁶⁸ ali ne i istarska građa iz Beča. Taj arhiv bio je nadležan za istočno-primorske dijelove Istre i najjugoistočnije dijelove Slovenije; od ratnih dana 1941. g. nadležan je i za područja koja je anektirala Italija (Sušak, Kastav, Bakar, Čabar, otoci Rab i Krk), ali samo formalno zbog snage NOB-a.⁶⁹ U razdoblju definitivnoga raspadanja Savojskoga Imperija, za vrijeme rata, dio istarsko-riječke i dalmatinske građe odnesen je iz Kopra,⁷⁰ Rijeke,⁷¹ Zadra⁷² i Istre u Italiju,⁷³ a dio istarsko-riječke, u doba njemačke okupacije, i u Austriju.⁷⁴ Međutim, dne 19. prosinca 1944. g., predsjednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije Josip Broz Tito i povjerenik prosvjete Edvard Kocbek potpisali su odluku u ime NKOJ-a, koja već u naslovu govori o vraćanju u zemlju kulturno-historijskih i prirodnih znamenitosti Jugoslavije;⁷⁵ u »Pravilniku« Komisije koja će provoditi odluku spominju se i arhivi.⁷⁶

62 I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 665.

63 Isto, n. dj., str. 666; *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 19, 322.

64 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 322. Koliko se značenje pridavalo tome radu govori i podatak da je predsjednik »Societa dalmata di storia patria« i poznati povjesničar Giuseppe Praga istodobno bio i zamjenik pokrajinskog sekretara fašističke stranke (I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 665).

65 Izlazio je do 1940. godine (I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 665).

66 B. STULLI, *Pregled*, n. dj., str. 42.

67 Milivoj KORLEVIĆ, *Riječki državni arhiv*, *Arhivist*, I, 3, Beograd 1951, str. 61; *Vodič Historijskog arhiva Rijeka*, Pazin-Rijeka 1980, str. 23 i 24. O razvoju arhiva u Rijeci usp. i: J. BUTURAC, *Arhivi*, str. 265. Usp. i: Milivoj KORLEVIĆ, *Nešto o Državnom arhivu u Rijeci*, u: Rijeka: Geografija - Etnologija - Ekonomija - Saobraćaj - Povijest - Kultura: Zbornik, Zagreb 1953, str. 554.

68 M. KORLEVIĆ, *Nešto*, n. dj., str. 559; *Vodič*, n. dj., str. 30.

69 *Vodič*, n. dj., str. 25-26. Nakon kapitulacije Kraljevine Italije, ujesen 1943, zgradu Arhiva je zaposjeo njemački okupator i - na veliku štetu arhivalija - ovdje uredio radionice i skladišta (M. KORLEVIĆ, *Nešto*, n. dj., str. 555).

70 *Arhivski - SRS*, n. dj., str. 11; *Arhiv u Sloveniji*, n. dj., str. 32.

71 U Italiji je građa iz Rijeke odnošena već 1941. godine. *Vodič*, n. dj., str. 30.

72 Frano BARAS, *Najveća pljačka kulturnih dobara u našoj povijesti*, *Nedjeljna Dalmacija*, Split, 8, 15, 22 i 29. 1. 1989, str. 29; Slavko RAŽOV, *Građa je vraćena*, *Nedjeljna Dalmacija*, Split, 12. 2. 1989, str. 24. Usp. i: J. BUTURAC, *Arhivi*, n. dj., str. 266, te I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 666.

73 Dražen VLAHOV, *Historijski arhiv Pazin*, *Jadranski zbornik*, 9, Pula-Rijeka 1975, str. 592.

74 B. STULLI, *Pregled*, n. dj., str. 43.

75 Službeni list, 3, 1945, str. 27 i 32. Usp. i bilj. 76 i 78.

76 Željko GRBAC, *Kultura na društvenoj pozornici*, Zagreb 1987, str. 95. Usp. i prethodnu bilješku, te bilj. 78.

4.

Novi, odlučujući, izuzetno prosperitetni i kvalitetni period u razvoju arhivske službe sjedinjenih krajeva započinje s pobjedonosnim završetkom NOR-a i socijalističke revolucije jugoslavenskih naroda i narodnosti 1945. godine.⁷⁷ Naime, sama je (još ratna) Vlada nove Jugoslavije - NKOJ - u veljači 1945. g. smatrala potrebnim precizirati i potrebu zaštite arhivalija;⁷⁸ na izvršenju te odluke marljivo radi Arhiv u Zadru, pa i onaj u Rijeci,⁷⁹ iako tadašnji grad toga imena još uvijek nije bio i formalno međunarodno-pravno priznat kao dio nove Jugoslavije; u tome periodu (1945-1947), Riječki arhiv djeluje kao samostalna ustanova.⁸⁰ Tek nakon Mirovnog ugovora iz 1947. g. Riječki se arhiv i formalno najuže povezuje s ostalom hrvatskom arhivskom službom, pa je 1948. g. postao ispostava Državnoga arhiva u Zagrebu (danas Arhiv Hrvatske); ali, već je slijedeće godine osamostaljen pod imenom Državni arhiv.⁸¹ Značajan dio građe iz Austrije i Italije vraćen je i u Zadar⁸² i u Rijeku.⁸³ Godine 1955. osnovan je Arhiv u Piranu, a 1956. u Kopru.⁸⁴ Do 1960. g. Zadarski je arhiv također Državni, kada mijenja naziv u Historijski arhiv;⁸⁵ obogaćuje se i stara arhivska biblioteka.⁸⁶

Nastaje i velika prekretnica za najveći dio Istre koji se nalazi u okviru SR Hrvatske.⁸⁷ Naime, predviđa se osnivanje arhiva u Puli;⁸⁸ konačno, dne 20. 10. 1958. g.,⁸⁹ Narodni odbor kotara Pula (pokriva teritorij Istre, ali bez najistočnijega, opatijskog i

77 O oslobođenju ovih krajeva ima dosta literature; usp. lit. u bilj. 1.

78 Franjo BILJAN, *Arhivsko zakonodavstvo SFRJ do 1971. godine*, u: Priručnik iz arhivistike, Zagreb 1977, str. 310. Usp. i bilj. 75 i 76.

79 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 20; *Vodič*, n. dj., str. 31 i dalje; S. RAŽOV, n. dj., str. 52 i dalje.

80 *Vodič*, n. dj., str. 25.

81 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 21, stoji da je Državni arhiv Rijeka 1948. g. bio privremena ispostava Državnog arhiva u Zagrebu; na str. 221, međutim, stoji da je Riječki arhiv bio zagrebačka ispostava 1948. i 1949, kada postaje samostalni Državni arhiv. O ispostavi 1948. i osamostaljenju 1949. govori se i u *Vodiču Historijskog arhiva Rijeka*, Rijeka 1980, str. 25 i 31. Usp. i: Ljubomir PETROVIĆ, *Razvoj i perspektiva Historijskog arhiva Rijeka*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 23, 1980, str. 55. O toj ustanovi, usp. Ljubomir PETROVIĆ, *Historijski arhiv Rijeka*, Jadranski zbornik, Pula-Rijeka 1975, str. 588-590. Usp. i bilj. 67.

82 Godine 1948. J. BUTURAC, *Arhiv*, n. dj., str. 266; *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 21; S. RAŽOV, *Građa je vraćena*, n. dj., str. 24.

83 *Vodič*, n. dj., str. 32.

84 *Arhivski - SRS*, n. dj., str. 11.

85 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 322.

86 I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 667.

87 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 22, 199.

88 Bernard STULLI, *O planu mreže arhivskih ustanova na području NR Hrvatske*, Arhivist, VII, 3-4, Beograd 1958, str. 130; Dražen VLAHOV, *Historijski arhiv Pazin: Osnivanje, razvoj i perspektiva*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 23, 1980, str. 45-46. O razvoju arhiva u Pazinu v. i: *Zaštita arhivske građe u Pazinu: 30 godina »Istarskog arhiva«: Katalog (izložbe)*, Pazin, 23.11-31.12.1988. i Dražen VLAHOV, *Historijski arhiv Pazin*, Jadranski zbornik, 9, Pula-Rijeka 1975, str. 591-594.

89 J. BUTURAC, *Arhiv*, n. dj., str. 265, spominje 1960. kao godinu osnivanja Historijskog arhiva Pazin kada je - prema Službenom listu NO kotara Pula, 13, 1960 (D. VLAHOV, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 47) - taj arhiv zapravo dobio ime Historijski arhiv.

kastavskog područja) sâm osniva Istarski arhiv,⁹⁰ kasnije (1960) nazvan Historijski arhiv Pazin.⁹¹ Ta regionalna ustanova svojim radom pokriva teritorij svih istarskih općina u SRH osim opatijske; ova komuna, kao i otočna općina Cres-Lošinj,⁹² sada je u nadležnosti Historijskog arhiva u Rijeci.⁹³ Intenzivno se razvija više raznih, značajnih djelatnosti - stižu veće količine građe (Zadar),⁹⁴ već 1949. g. započinje u Zadru izlaženje serije zbirki građe »Miscelanea«,⁹⁵ godine 1953. pokrenuta je prva poslijeratna arhivska periodika u Hrvatskoj - bio je to »Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci«,⁹⁶ od 1964/5. i glasilo Pazinskog arhiva,⁹⁷ u Zadarskom arhivu je osnovan drugi po redu dokumentacijsko-informativni centar u SRH,⁹⁸ izrađuju se vodiči i inventari,⁹⁹ popisana je arhivska građa izvan arhiva,¹⁰⁰ radi se i dalje na zaštiti registraturne građe,¹⁰¹ vraća se građa iz Italije,¹⁰² a sudjeluje se u pregovorima s Italijom o vraćanju ostalih arhivalija,¹⁰³ organiziraju se i vrlo velike izložbe,¹⁰⁴ djeluje istarsko-kvarnersko društvo arhivskih radnika Zajednice općina Rijeka¹⁰⁵ (kao dio Saveza društava arhivskih radnika Hrvatske odnosno Saveza arhivskih radnika Jugoslavije¹⁰⁶), nastoji se provesti razgraničenje građe između Pazinskoga i Riječkog arhiva, itd. Na temelju građe u tim arhivima mnogi istraživači objavljuju brojne radove.¹⁰⁷

90 Službeni vjesnik NO kotara Pula, 8, 1958; D. VLAHOV, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 46.

91 Službeni list NO kotara Pula, 13, 1960; D. VLAHOV, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 47.

92 U *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 25, pogrešno je općina Cres-Lošinj nazvana Mali Lošinj, po mjestu - sjedištu te otočne komune.

93 *Vodič*, n. dj., str. 27.

94 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 322.

95 I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 667.

96 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 22.

97 D. VLAHOV, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 49.

98 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 23.

99 Sumarni popis fondova Riječkog arhiva, s naznakom perioda, objavljen je u *Vjesniku Državnog arhiva*, I, 1, Rijeka 1953, str. 360-367. Usp., npr.: Ante STRGACIĆ, *Inventar fonda matičnih knjiga Državnog arhiva u Zadru*, *Arhivski vjesnik*, II, Zagreb 1959, str. 485-539.

100 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 23.

101 Usp., npr.: Slavko RAŽOV, *Problemi zaštite arhivske i registraturne građe na području nadležnosti Historijskog arhiva u Zadru*, *Zadarska revija*, XXXII, 1, Zadar 1983, str. 51-57.

102 D. VLAHOV, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 48; *Vodič*, n. dj., str. 32.

103 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 24.

104 Usp., npr.: Nikola ČOLAK, *Nacionalni i socijalni karakter stanovništva Zadra i okolice u prošlosti: Kroz izložbu dokumenata Državnog arhiva u Zadru (29.10-6.11.1954)*, *Zadarska revija*, III, 4, Zadar 1954, str. 350-351.

105 Godine 1976. osnovana su društva arhivskih radnika Istre (Pazin) i Rijeke (Rijeka) (Antun GIRON - Josip LEUŠTEK, *Deset godina rada i djelovanja Društva arhivskih radnika Zajednice općina Rijeka*, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 29, Pazin-Rijeka 1987, str. 288), u koje su bile transformirane dotadašnje podružnice Republičkog društva arhivskih radnika Hrvatske (isto, str. 287). Iste godine oba su se društva integrirala u Društvo arhivskih radnika Zajednice općina Rijeka (isto, str. 289).

106 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 21.

107 Usp., npr.: Vladimir STOJANČEVIĆ, *Državni arhiv u Zadru i rad na našoj novijoj istoriji na osnovu njegovih arhivske dokumentacije*, *Istoriski glasnik*, 1-2, Beograd 1958, str. 218-221; Dinko FORETIĆ, *Dokumenti iz Državnog arhiva u Zadru o radničkom pokretu u Dalmaciji (1857-1898)*, *Arhivski vjesnik*, I, 1, Zagreb 1958, str. 291-331.

5.

Od 1963. g. precizirana je teritorijalna nadležnost arhiva u SR Hrvatskoj.¹⁰⁸ Zадарски архив и данас покрива територију опćина Бенковач, Биоград на Морѹ, Дрниш, Книн, Обровач, Паг, Шибеник, Задар; Ријечки - територију опćина Криквеница, Љабар, Делнице, Крк, Крес-Лошњин, Опатија, Раб, Ријека, Сенј (дакле, Кварнерско приморје с отоцима и Горски котар, те дио Истре); Пазински - територију опćина Бује, Бузет, Љабин, Пазин, Порећ, Пула, Ровинј.¹⁰⁹ Историјски архив у Задру има и Сабирни центар у Шибенику.¹¹⁰ Сва три архива дјелују,¹¹¹ на темелју републичког Закона о заштити архивске грађе и архивима¹¹² и специјалних прописа, као дио службе од посебнога друштвеног интереса и опćедруштвених потреба у области културе SR Хрватске.¹¹³ Покрајински архив у Копру дјелује на територију опćина Копар, Изола, Пиран, Постојна и Сежана.¹¹⁴ Године 1988. у Задарском је архиву (заједно са Шибенским сабирним центром) радио 21 радник с око 7500 дужинских метара грађе,¹¹⁵ Ријечки је имао 18 радника и око 5000 д/м,¹¹⁶ а Пазински 17 радника и око 5120 д/м грађе.¹¹⁷ У сва три архива раде фотолaborаторији, а у Задарском и Пазинском и лабораторији за конзерваторско-реставраторске послове. Ванјска служба у Pazину покрива око 367 ималаца грађе,¹¹⁸ у Ријечи око 500,¹¹⁹ а у Задру 550.¹²⁰ Задарски архив повремено, а Пазински и Ријечки редовито, баве се издавачким послом; тако је до сада изашло 30 сvezака годишњака »Вјесник историјских архива у Ријечи и Pazину« (заједнички је од десетог svesка, од 1964/1965. године), те 10 књига »Посебних издања«. Ријечки је архив године 1980. први у Хрватској објавио свој »Водић«,¹²¹ а грађа је сва три архива архивистички приказивана, обрађивана и објав-

108 *Архивски - SRH*, н. дј., стр. 22.

109 *Архивски - SRH*, н. дј., стр. 25, 199 (Pazin), 221 (Rijeka), 322 (Zadar). На стр. 25 испуштено је опćина Умаг, а стављен Новиград који је већ тада био дио опćине Умаг.

110 *Архивски - SRH*, н. дј., стр. 26.

111 Усп. и: Маријан РАСТИЋ - Петар СТРЉИЋ, *Преглед стања и основних проблема архивске службе у SR Хрватској*, Архивски вјесник, XXIV, 24, Загреб 1981, стр. 85-101, и: *Основе пројекције развоја архивске дјеламости Сoцијалистичке Републике Хрватске*, исто, XXVI, 26, Загреб 1983, стр. 141-155.

112 Народне новине, 25, 1978.

113 М. РАСТИЋ - П. СТРЉИЋ, *Основе*, н. дј., стр. 142.

114 Местни архив у Копру добио је 1967. г. име Покрајински архив. Године 1974. придружио му се Местни архив Пиран. *Архивски - SRS*, н. дј., стр. 93.

115 Допис Историјског архива Задар - Архиву Хрватске, бр. 65/1-2 од 18.4.1989.

116 Допис Историјског архива Ријека - Архиву Хрватске, класа: 612-06/89-98/61, ур. бр. 2170-20-03-89-2 од 12.4.1989. У *Архивски - SRH*, н. дј., стр. 222, не спомиње се грађа Горског котара и југозападних дијелова Словеније у HA Ријека, али на стр. 225, нпр., изријеком се спомињу словенска мјеста Илirsка Бистрица и Подград, а на стр. 226 говори се и о грађи Горског котара.

117 Допис Историјског архива Pazin - Архиву Хрватске, бр. 01-20/16 од 20.4.1989.

118 V. билј. 117.

119 V. билј. 116.

120 V. билј. 115.

121 V. билј. 67.

ljivana i u drugim edicijama i glasilima,¹²² dat je i pregled građe o ovim krajevima u drugim arhivima i institucijama.¹²³ Povremeno imaju tematske izložbe, a Riječki i stalnu postavu.¹²⁴ Radnici se bave znanstveno-istraživačkim radom, a Arhiv u Pazinu je od 1974. g. stalni suorganizator svakogodišnjega znanstvenog simpozija »Pazinski memorijal« Katedre Čakavskog sabora u Pazinu.¹²⁵ Na žalost, sva tri arhiva smještena su u starije, neadekvatne zgrade, podignute još u vremenu austrijske vladavine. Ipak je vrlo dobro riješeno pitanje smještaja u Pazinu (na 2528 m²,¹²⁶ u tri kuće), gdje je matična zgrada nekadašnja prva hrvatska gimnazija u Istri, donekle u Zadru (sustanarstvo, 3000 m², s centrom u Šibeniku),¹²⁷ ali odavno je krizna situacija u Rijeci (1625 m²,¹²⁸ u dvije zgrade), gdje je glavna zgrada Arhiva smještena u habsburškoj vi-
li.¹²⁹

Osobito treba naglasiti da arhivi u Zadru i (dijelom) u Rijeci posjeduju građu koja je od većega i svestranijega nacionalnog, kulturnog i znanstvenog značenja, sa sadržajima koji govore o širem području SR Hrvatske, pa i dalje,¹³⁰ o socijalističkim republikama Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, te o inozemstvu (npr. Albanija).¹³¹

122 Npr., Jakov JELINČIĆ - Ljiljana RADALJAC, *Pregled arhivskih fondova i zbirki u Historijskom arhivu Pazin*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 23, 1980, str. 65-101; Nikola CRNKOVIĆ - Mirjam HINIĆ - Ines KROTA - Ive ZURAK, *Arhivski fondovi i zbirke u Historijskom arhivu Rijeka*, isto, str. 103-106; Vinko FORETIĆ, *Građa u Dubrovačkom arhivu za povijest sjevernog Hrvatskog primorja*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 25, Pazin i Rijeka 1982, str. 405-433; Darinko MUNIĆ, *Građa arhivskog fonda »Isusovački samostani - Rijeka« u Arhivu Hrvatske u Zagrebu*, isto, str. 435-442. Usp. i: *Bibliografija znanstvenih i stručnih radova pisanih na temelju izvora u Arhivu* (riječkome, op. P.S.), Vodič, n. dj., str. 319-338.

123 Usp. *Arhivska građa o Istri 1918-1943*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 19, Rijeka 1974, str. 441-492; *Arhivska građa o Istri 1918-1943. u jugoslavenskim arhivima*, Pazinski memorijal, 5, Pazin 1976, str. 167-237; *Izvori za povijest Istre, Rijeke, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Kvamerskih otoka u ostalim arhivskim i srodnim ustanovama u Jugoslaviji*, i: ... *izvan Jugoslavije*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 23, Rijeka-Pazin 1980, str. 199-300.

124 Osobito je bila zapažena vrlo velika i obimna izložba Riječkog arhiva: »Statuti, urbari, notari Istre, Rijeke, Hrvatskog primorja i otoka«, koja je prenesena u više mjesta, a priređena je 1968. godine, u čast 25-godišnjice odluke o sjedinjenju Istre i drugih krajeva s maticom domovinom. Objavljena je i opsežna istoimena knjiga, koju je sastavio Danilo KLEN. Usp. i: Petar STRČIĆ, *Izložba stoljeća: Povo-dom otvaranja izložbe »Statuti, urbari i notari«*, Novi list, XXII, 238-240, Rijeka, 8-10. 10. 1968, str. 8.

125 Usp., npr.: Galiano LABINJAN, *Katedra Čakavskog sabora Pazin 1980. godine*, Pazinski memorijal, 14, Pazin 1985, str. 14.

126 V. bilj. 117. Usp. i: Just IVETAC, *Blizu pet kilometara arhivalija: Tri desetljeća Historijskog arhiva u Pazinu*, Glas Istre, XLV, 20, Pula, 26.1.1989, str. 6.

127 V. bilj. 115.

128 V. bilj. 116. Usp. i: Nenad HLAČA, *Povijest u vlazi nemara: Nezavidan financijski položaj Historijskog arhiva Rijeke*, Novi list, XLI, 184, Rijeka, 10. 8. 1987, str. 4; Svjetlana HRIBAR, *Korištenje ravno uništavanju!? Historijski arhiv Rijeka: kako propada arhivska građa?*, Novi list, XLVIII, 74, Rijeka 30. 3. 1989, str. 9.

129 S. B., *Osigurati čuvanje arhivske građe: Dogovor predsjednika izvršnih vijeća primorskih, otočkih i dijela općina Gorskog kotara*, Novi list, XLIII, 44, Rijeka, 23. 2. 1989, str. 9; Svjetlana HRIBAR, *Historijski arhiv Rijeka: Kako propada arhivska građa?*, isto, 43, 22. 2, 47, 27. 2. 1989, str. 9. *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 221, pogrešno govori o ovoj zgradi kao dvorcu; ovo je bila »Villa Margherita« nadvojvode Josipa Habsburškog i apsolutno je nepodesna za arhiv.

130 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 28.

131 Isto, n. dj., str. 323.

Najstariji dokument u Pazinu ide u 1433. godinu,¹³² u Rijeci je iz 1201,¹³³ u Zadru potječe iz X. stoljeća,¹³⁴ a u Kopru najstariji dokumenat potječe iz Pirana a datiran je 1173. godinom;¹³⁵ u sva tri arhiva građa vremenski seže do u naše dane.

Treba upozoriti na to da na području čija se arhivska služba razmatra djeluju i arhivi odnosno registrature i radnih i drugih organizacija, te obiteljske zbirke, za čiji su nadzor nadležna sva četiri istarsko-riječka i dalmatinska arhiva; među njima osobitu pažnju imaju arhivi/arhivske zbirke biskupija odnosno nadbiskupija sa sjedištima u Kopru, Poreču, Rijeci i Zadru te niz samostana.

6.

Da zaključimo s konstatacijom uredništva »Vjesnika historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu« 1980. godine: »Državne, političke i administrativne promjene i promjene njihovih centara utjecale su na to da je znatna količina upravo najvažnijih dokumenata i spisa odlazila i odošena s mjesta njihova izvornog nastanka. Interes za povijesne znanosti probuđen u većim kulturnim centrima doprinio je daljnjem seljenju važnijih arhivskih dijelova u te centre. Zbog toga je upoznavanje prošlosti ovih krajeva (misli se na Istru, Kvarnersko primorje, Gorski kotar) nemoguće postići istraživanjem i proučavanjem samo one arhivske građe koja se nalazi u arhivima osnovanim da djeluju u tom kraju. Kod njih se nalazi danas samo jedan dio spisa, dokumenata, ukratko povijesnih izvora, koji su nastali na tim prostorima, i svojim sadržajem odnose se na njih.«¹³⁶ Uzimajući i taj sadržaj u obzir, treba naglasiti da se arhivska služba na sjedinjenim područjima i bez tih izvora, od kojih su neki i temeljni, ipak poslije drugoga svjetskog rata uspjela razviti do određenoga, visokog nivoa koji je u ponečemu primjer i za ostale dijelove arhivske službe u SR Hrvatskoj pa i šire.

Ovaj veoma kratak povijesni pregled razvoja arhivske službe na zadarskom, istarskom i kvarnerskom području, naravno, govori o nizu mukotrpnih i teških dana koje su doživljavale arhivalije, a naročito u nerijetkim ratnim vremenima ili u doba tuđinskoga posizanja za pravima naroda na jugoslavenskoj, istočnoj obali Jadrana. Taj povijesni razvoj arhivske službe - danas najviše oličen u regionalnim historijskim arhivima Kopra, Pazina, Rijeke, Zadra - pokazuje ipak konstantan i plodan uspon brige oko zaštite i očuvanja pisane, arhivske baštine na zadarsko-istarsko-riječkom području koje je 1943. g. sjedinjeno s maticama - domovinama Hrvatskom i Slovenijom u novoj, Titovoj Jugoslaviji.

132 Isto, n. dj., str. 199.

133 Isto, n. dj., str. 221.

134 Isto, n. dj., str. 323.

135 *Arhivski - SRS*, n. dj., str. 93.

136 Riječ uredništva, bez naslova, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 23, 1980, str. 5.

SUMMARY

THE ARCHIVE SERVICES IN THE AREAS OF ISTRIA, RIJEKA AND
ZADAR

Petar Strčić

This article is a supplemented and extended version of a lead paper read at a meeting of Croatian archivists (Brioni Islands, October 19-21, 1988). In his introduction (convened on the occasion of the 35th anniversary of the decision for Istria to be united with Croatia and Slovenia within the new Yugoslavia) the author gives a brief account of the period 1918-1943 and then describes the growth of archive services in the coastal areas allotted to Yugoslavia. The main topics include: the statutory regulations of some mediaeval municipalities previously belonging to Venice and Austria; the difficulties encountered in the efforts to preserve sources of historic importance; revitalization of the Zadar Archive (existing since 1624); the revival of archives at the time of Napoleon; the care for archive records in the area of Istria and Rijeka during the Austrian rule; the royalist-fascist pre-war period when archives materials were collected in Zadar and Rijeka for very specific purposes; the post-war period of modern regional archives being formed in Kopar, Rijeka, Pazin and Zadar as parts of integrated national archive networks of Croatia and Slovenia. These four coastal archives are now important scientific, cultural and educational centres of that part of the Adriatic.

RIASSUNTO

SVILUPPO DEI SERVIZI ARCHIVISTICI NEI TERRITORI DELL'ISTRIA, DI
FIUME E DI ZARA (I »COMUNI RIUNITI«)

Petar Strčić

Questo articolo è, in effetti, la redazione allargata della relazione introduttiva letta alla consultazione degli archivisti della RS di Croazia (Brioni, 19-21/10/1988). Nella prolusione (in ricorrenza del 35° anniversario della decisione di ricongiungere l'Istria e gli altri territori jugoslavi alle madrepatrie Croazia e Slovenia nella nuova Jugoslavia) l'autore scrive dello sviluppo degli eventi dal 1918 al 1943. Nei capitoli successivi parla del progresso storico dei servizi archivistici nei territori dei comuni litoranei riuniti delle RS di Croazia e Slovenia. Si richiama l'attenzione di chi legge su svariate questioni: sugli inizi organizzati (norme statutarie di singoli comuni medioevali che all'epoca facevano parte della Repubblica di Venezia e dell'Austria); sulle difficoltà e sugli sforzi tesi a conservare le fonti storiche; sul passo sostanziale compiuto verso una cura più organizzata e sistematica relativa alla loro salvaguardia sul lato orientale, jugoslavo, della costa adriatica: la fondazione e l'ulteriore attività dell'archivio del Provveditorato a Zara (dal 1624 in poi); sul più dinamico periodo della vita archivistica che inizia con le guerre napoleoniche; sull'attenzione posta a custodire i documenti d'archivio nell'area istro-fiumana all'epoca del dominio austriaco; sul periodo della dominazione monarchico-fascista, tra le due guerre mondiali, quando la documentazione viene raccolta a Zara ed a Fiume, ma se ne fa un uso molto unilaterale; sul periodo postbellico quando si costituiscono gli archivi regionali, modernamente strutturati sul piano scientifico, professionale ed organizzativo, a Capodistria, Fiume, Pisino e Zara, quali parti integranti delle ampie reti archivistiche di concezione moderna istituite nelle RS di Croazia e Slovenia. Oggi tutti e quattro sono archivi marittimi jugoslavi ed importanti centri scientifici, professionali e culturale-educativi anche in riferimento ad una più vasta area adriatico-orientale.

RAZVOJ ARHIVSKE SLUŽBE NA PODRUČJU ISTRE, RIJEKE I ZADRA (»SJEDINJENE OPĆINE«)

Petar STRČIĆ
Arhiv Hrvatske
Zagreb

UDK 930.25 (497.13 Istra Rijeka Zadar) (091)
Pregledni članak
Ur. 22. 5. 1989.

U ovome radu dat je povijesni pregled razvoja arhivske službe u sjedinjenim područjima Hrvatske i Slovenije počevši od odredbi u statutima pojedinih istarskih komuna sve do poslijeratnog razdoblja kada se u Kopru, Rijeci, Pazinu i Zadru konstituiraju regionalni arhivi suvremenog stručnog, znanstvenog i organizacijskog oblika.

1.

Tijekom hoda svoje zlehude povijesne sudbine, Istra, Zadar, (tadašnja) Rijeka, jedan broj otoka u Dalmaciji, Istri i na Kvarneru, te zapadni slovenski krajevi dijelili su u međuraću sudbinu klasičnih kolonijalnih zemalja; okupirana 1918. g. od Kraljevine Italije, kasnijega fašističkog tzv. »Rimskog Carstva«, ta su područja prepuštena apeninskoj zemlji 20-ih godina, nakon pregovora s novoformiranim Kraljevstvom Srba, Hrvata i Slovenaca.¹ Državnim savejskim kraljevskim terorom, koji je bio ojačan i organiziranim, sistematskim, surovim djelovanjem Fašističke partije, Hrvati i Slovenci podvrgnuti su žestokom nacionalističkom progonu, nasilnoj denacionalizaciji,² siro-

1 Ferdo ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919*, Zagreb 1920, i *Jadransko pitanje na Konferenciji mira u Parizu: Zbirka akata i dokumenata*, Zagreb 1920; Dragoslav JANKOVIĆ - Bogdan KRIZMAN, *Grada o stvaranju jugoslavenske države (1. I-20. XII. 1918)*, sv. 1-2, Beograd 1964; Dragovan ŠEPIĆ, *Istra uoči Konferencije mira: Talijanska okupacija Istre 1918. i istarski Hrvati*, Zbornik Historijskog instituta JAZU, sv. 4, Zagreb 1961, str. 349-382; Bogdan KRIZMAN, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941: Diplomatsko historijski pregled*, Zagreb 1975. Kad se govori o Rijeci onda se misli na tadašnji grad toga imena - na zapadni dio današnjega grada Rijeke.

2 Lomljenje otpora započeli su zapravo organi »demokratske« i »liberalne« savejske Kraljevine Italije, već od časa okupacije, tj. od 1918; taj plan s morbidnim i surovim sadržajima, dakle, zamišljen je i počeo se ostvarivati prije fašističkog »osvajanja« vlasti na Apeninskom poluotoku (usp. na primjer: Danilo KLEN, *Saopćenja i izvještaji talijanske vojne obavještajne službe o Istri u 1919. godini*, Pazinski memorijal, sv. 9, Pazin 1979, str. 287-331). Slomljeni su i veći pokušaji otpora (Miroslav BERTOŠA, *Labinska*

mašenju i iseljavanju,³ a snažnom negativnom pritisku izvrnuti su i napredni, odnosno radni slojevi talijanskog stanovništva.⁴

Iako je Karađorđevićevo kraljevstvo SHS, odnosno Kraljevina Jugoslavija relativno lako odstupilo spomenuti dio jugoslavenskih obalnih i zapadnih pograničnih krajeva,⁵ njih se jugoslavenski narodi i narodnosti nikada nisu odrekli, a stanovnici tih silom otuđenih teritorija hrabro su se odupirali velikoj snazi svjetske velesile, pa čak i s oružjem u ruci.⁶ Otpor su pružale i slabe snage veoma progonjene KP Italije, dok je KP Jugoslavije tek nakon dolaska Tita na njezino čelo energičnije poradila oko stvaranja baze⁷ koja će dati pozitivne rezultate već 1941. godine; većina naroda spomenutih područja odazvala se te godine pozivu KPJ na ustanak protiv nacifašizma, u borbu za nacionalnu slobodu, za bolju budućnost, koja se - tijekom rata - sve više ukazivala kao socijalistička.

Bio je to ne samo prvi organizirani oružani otpor već i pravi rat, koji je prerastao u osebujnu i samosvojnu socijalističku revoluciju na teritoriju jedne od svjetskih sila koja je bila članica nacifašističke Osovine i sudjelovala u izazivanju drugoga svjetskoga rata.⁸ Narodnooslobodilačka borba (NOB) razvila se svom silinom i na ovim jadrans-

Republika 1921: Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre, Puća 1972; *Labinska Republika 1921. godine: Zbornik radova*, Rijeka 1972; Janez KRAMAR, *Marežige - trdnjava slovenstva v Istri 1861-1830*, Kopar 1982, str. 177-331; Milica KACIN-WOHINZ, *Primorski Slovenci pod italijansko zasjedbo 1918-1921*, Maribor 1979). Na već započeto djelo redovnih kraljevskih vojnih i civilnih okupacijskih organa, zasjecao je tada fašizam i postigao znatne uspjehe, služeći se pri tome izuzetno žestokim i surovim mjerama terora. Vanjskome namjerniku moglo se - na prvi pogled - učiniti da su Istra i Slovensko primorje zaista talijanski krajevi (Antonio MOSCONI, *I primi anni del governo italiano nella Venezia Giulia e Trieste 1919-1922*, Bologna 1924; Michele RISOLO, *Il fascismo nella Venezia Giulia dalle origini alla Marcia su Roma*, Trst 1932; Domenico CONSTANTINO, *Abbazia e la Riviera nella prima ora: Memorie di uno squadrista*, 2. izd., Rijeka 1936); Vjekoslav LADAVAC, *Moji zavori*, Pula 1983; Bosiljka JANJATOVIĆ, *Odjeci suđenja i presude Vladimiru Gortanu i drugima u jugoslavenskoj štampi*, Pazinski memorijal, sv. 3, Pazin 1972, str. 117-129; Giacomo SCOTTI, *U ime mučenika: Vladimir Gortan u talijanskoj historiografiji i odjek događaja iz 1929. godine*, Dometi, XI, 9-10-11, Rijeka 1978, str. 85-96; Vekoslav ŠPANGER, *Bazoviški dnevnik*, Trst 1965; Adriano DAL PONT i dr., *Aula IV. Tutti i processi del Tribunale Speciale fascista*, Rim 1961; Elio APIH, *Dal regime alla resistenza: Venezia Giulia 1922-43*, Videm 1960, i *Italia fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia (1918-1943): Ricerche storiche*, Bari 1966; Lavo ČERMELJ, *La minorite Slave en Italie: Les Slovenes et Croates de la Marche Julienne*, Ljubljana 1938. i 1945, *Life-and-Death Struggle of National Minority: The Jugoslavs in Italy*, Ljubljana 1945, *Med prvim i drugim tržaškim procesom*, Ljubljana 1972, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*, Ljubljana 1965. i *Spomini na moja tržaška leta*, Ljubljana 1969; Milica KACIN-WOHINZ, *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921-28*, sv. 1-2, Ljubljana 1977; Paolo SEMA, *La lotta in Istria 1890-1945: Il movimento socialista e il Partito comunista Italiano - La sezione di Pirano*, Trst 1971; Usp. i: Tone FERENC - Milica KACIN-WOHINZ - Tone ZORN, *Slovenci v zamejstvu: Pregled zgodovine 1918-1945*, Ljubljana 1974.

³ Ettore POROPAT, *Gospodarske prilike u Istri od svjetske ekonomske krize do 1941. godine*, Pazinski memorijal, sv. 2, Pazin 1971, str. 89-97, i *Gospodarski razvitak*, u: Istra: Prošlost, sadašnjost, Zagreb 1969, str. 202-207.

⁴ Usp. bilj. 2.

⁵ V. bilj. 1 i dio lit. u bilj. 2.

⁶ V. bilj. 2, te: *Antifascisti di Trieste, dell'Istria, dell'Isontino e del Friuli in Spagna*, Trst 1974; Bosiljka JANJATOVIĆ, *Istrani u španjolskom ratu 1936-1939. godine*, Pazinski memorijal, sv. 9, Pazin 1979, str. 153-167.

⁷ V. bilj. 2.

⁸ Usp. lit. u prethodnim bilješkama, te: Ljubo DRNDIĆ, *Oružje i slodoba Istre 1941-1943*, Zagreb-Pula 1978; Tone CRNOBORI, *Borbena Pula: Prilog grafi za povijest radničkog pokreta i NOB do rujna*

skim područjima, a u nju su se uključivali i Talijani, osobito članovi KP Italije, iako dosta dugo nije bilo riješeno pitanje partijske ingerencije nad tim područjem. Naime, rat je povela KPJ, a djelovanje je do tada bilo u kompetenciji KPI.⁹ Veoma uspješan razvoj narodnooslobodilačkog rata (NOR-a) i socijalističke revolucije do 1943. g. doveo je do prevratnih rujanskih povijesnih dana i u Istri,¹⁰ kada je njezin Okružni narodnooslobodilački odbor (NOO) 13. IX. donio odluku s dugotrajnim, dalekosežnim i presudnim posljedicama, ne konsultirajući se pri tome s višim organima NOB-a;¹¹ bila je to odluka o prekidanju svih veza s Kraljevinom Italijom i o sjedinjenju Istre s maticom - domovinom Hrvatskom u novoj, Titovoj Jugoslaviji. Taj akt odmah je potvrdio najviši organ ustaničke Hrvatske - Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH, 20. 9), proglašujući pri tome sjedinjenje i ostalih hrvatskih, do tada otuđenih područja, dakle i Zadra, tadašnje Rijeke, otoka Lastova, Cresa, Lošinja i susjednih otočića.¹² Slično je učinjeno i u Sloveniji.¹³ Istoga

1943, Rijeka 1972; Franjo BAVEC BRANKO, *Bazoviška brigada*, Ljubljana 1970; Ivan BROZINA SLOVAN, *Put Prve istarske brigade »Vladimir Gortan«: Narodnooslobodilačka borba Istre (1941-1945)*, Pula 1960; Tone DOBRILA, *Komandir Prve istarske partizanske čete Anton Raspor Španjolac*, Rijeka 1974; Uroš KOSTIĆ, *Oslobođenje Istre, Slovenskog primorja i Trsta 1945: Ofanziva Jugoslovenske 4. armije*, Beograd 1978; Giovanni PADOVAN VANNI, *Abbiamo lotato insieme: Partigiani italiani e sloveni al confine orientale*, Videm 1965; Stanko PETELIN, *Vojkova brigada*, Nova Gorica 1968; *Prva istarska partizanska četa: O 30-godišnjici osnutka 1942-1972*, Rijeka 1972; Danilo RIBARIĆ, *Borbeni put 43. istarske divizije*, Zagreb 1969; Giacomo SCOTTI - Luciano GIURICIN, *Rosa una stella: Storia del battaglione italiano »Pino Budicin« e degli Italiani dell'Istria e di Fiume nell'Esercito Popolare di Liberazione della Jugoslavia*, Rovinj 1975, i *Crvena zvijezda na kapi nam sja: Borbeni put talijanskog bataljona »Pino Budicin« i Talijani Istre u Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije*, Rijeka 1979; Paolo SEMA - Aldo SOLLA - Marieta BIBALO, *Battaglione Alma Vivoda*, Milano 1975; Bruno STEFFE, *La lotta antifascista nel basso Friuli e nell'Isontino*, Milano 1975; Maks ZADNIK, *Istarski odred*, Nova Gorica 1975; Mario MIKOLIĆ, *NOP Istre (Jesen 1943 - jesen 1944. godine)*, Pazinski memorijal, knj. 6, Pazin 1977, str. 63-145; Herman BURŠIĆ, *Razvoj narodne vlasti u južnoj Istri od 1944-1945*, isto, str. 147-220.

9 U skladu s propisima III. internacionale na teritoriju jedne državne zajednice mogla je djelovati samo jedna proleterska stranka. Tako je - kada je Rimskim ugovorom 1924. g. između Kraljevine Italije i SHS dogovoreno da tadašnja Rijeka s dijelovima okolice pripadne Rimu - u KP Italije uključena do tada samostalna KP Rijeka, koja je (kao članica III. internacionale) postojala i djelovala od 1921. do 1924. godine (Mihael SOBOLEVSKI - Luciano GIURICIN, *Il Partito Comunista di Fiume 1921-1924*, Rijeka-Rovinj 1981, i *Il Partito comunista di Fiume 1921-1924 - Komunistička partija Rijeke: Documenti-Građa*, Rijeka-Rovinj 1982); usp. i: Lj. DRNDIĆ, *Oružje i sloboda*, n. dj., na v. mj.

10 Usp. lit. u bilj. 8.

11 Samoinicijativu spominju: Slobodan NEŠOVIĆ - Branko PETRANOVIĆ, *AVNOJ i revolucija: Tematska zbirka dokumenata 1941-1945*, Beograd 1983, str. 463, bilj. 1. Samoinicijativnost je spomenuo i Jug GRIZELJ, *Kako smo izgubili i vratili Istru: 40 godina Istre u Jugoslaviji*, NIN, XXXIV, 1708, Beograd, 25.IX.1983, str. 14. Međutim, to je mišljenje pokušao osporiti Mehmedalija BOJIĆ, *Sta govore dokumenti o Istri i Slovenskom primorju*, isto, 1709, 2. X. 1983, str. 2-4. Samostalnost u donošenju odluke od 13. IX. spominje Mario MIKOLIĆ, *Neka pitanja iz odnosa ZAVNOH-a prema Istri (rujan 1943-svibanj 1944)*, Jadranski zbornik, sv. IX, Pula-Rijeka 1975, str. 5. Po svemu sudeći - barem što se tiče Pazinskih odluka od 13. rujna 1943. godine - čini se da one nisu bile unaprijed poznate višim organima KPH odnosno NOP-a Hrvatske, odnosno NOP-a Jugoslavije. Osim usmenih saopćenja Lj. Drndića, pok. dra O. Mandića, I. Motike, itd., autoru ovoga članka - o tome nema i pismene potvrde. O zatečenosti odlukama od 13. IX. govori i to da su drugovi u ZAVNOH-u - vjerojatno u žurbi - čak i pogriješili u svojoj odluci o sjedinjenju od 20. IX (v. bilj. 40), pa ih je sâm Tito morao ispravljati (H. SIROTKOVIĆ, *Državnopravno*, n. dj., str. 24).

12 *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: Zbornik dokumenata 1943*, sv. 1, Zagreb 1964, str. 397. ZAVNOH je svojom odlukom proširio akt sjedinjenja i na druge otuđene primorske hrvatske krajeve. Usp. i: M. MIKOLIĆ, *Neka pitanja iz odnosa ZAVNOH-a*, n. dj., str. 1-24; Ferdo ČULINOVIĆ, *Državnopravno značenje odluka o priključenju Istre Hrvatskoj odnosno Jugoslaviji* (u

je mjeseca odluku NOO-a Istre osnažilo šire istarsko tijelo u Pazinu - svojevrsni »Istarski sabor« i novoformirani Pokrajinski NOO Istre.¹⁴ Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), kao najviše jugoslavensko tijelo NOB-a, na kraju je, u Jajcu, udarilo točku na odluke o sjedinjenju u jugoslavenskim razmjerima (30.11).¹⁵

Pazinska odluka od 13. 9. u Istri o samoj Istri, s potvrdom te odluke od strane viših foruma, bila je prvi državno-pravni akt međunarodnopravnoga karaktera i značenja nove Hrvatske, odnosno nove Jugoslavije.¹⁶ Naravno, tada je on važio samo u jugoslavenskim razmjerima NOB-a,¹⁷ a vrijedit će dalje onoliko koliko jugoslavenske revolucionarne snage budu odlučne i snažne da tu odluku i realiziraju. Koliko se u tome uspjelo - ne treba mnogo govoriti, zna se; o tome dovoljno svjedoči i održavanje znanstvenog skupa i skupštine arhivista SR Hrvatske (19-21. 10. 1988) upravo na istarskom otoku Veli Brijun (Brioni), na dijelu otočja koje je postalo glavni dom čak i samoga Josipa Broza Tita. (Ovaj članak je prošireni i dopunjeni uvodni referat s toga republičkog savjetovanja).

2.

Povijesni razvoj arhivske službe na područjima koja su od vremena drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj odnosno Jugoslaviji poznata kao sjedinjeni krajevi dijelio je nekada lošu sudbinu te službe na cijelom istočnom, jugoslavenskom dijelu jadranske obale.¹⁸ Ta obala je stoljećima većim dijelom bila u vlasti Mletačke Republike, a manjim dijelom (na sjeveru) Habsburške Monarhije.¹⁹ Taj razvoj, a naročito njegovi organizirani počeci, može se pratiti najprije preko statutarnih odredbi pojedinih općina u srednjemu vijeku (npr. Poreč,²⁰ Dvigrad,²¹ Pula,²² Grožnjan,²³ Sutlovce²⁴),

zborniku: Priključenje Istre Federalnoj Državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1943-1968, Rijeka 1968, str. 99-124); usp. i radove Hodimira SIROTKOVIĆA, *Državnopravno značenje odluka NOO-a za Istru, ZAVNOH-a i AVNOJ-a o sjedinjenju Istre s Hrvatskom i Jugoslavijom*, Dometi, XI, 9-10-11, Rijeka 1978, str. 19-24, i Pazinski memorijski 12, Pazin 1983, str. 21-28, te *Povijesne odluke o ujedinjenju Istre s domovinom u jesen 1943. godine*, Zbornik Pravnog fakulteta, br. 1-2, Zagreb 1979, str. 19-34. U radovima u kojima se posebno govori o stvaranju naše federacije ne apostrofira se ovo pitanje; npr.: Janko PLETERSKI, *Perspektiva federativnog ujedinjenja u novoj Jugoslaviji kao faktor narodnooslobodilačke borbe*, Časopis za suvremenu povijest, V, 3, Zagreb 1973, str. 10-24.

13 T. FERENC, *Kapitulacija*, n. dj., str. 218.

14 O tom »Saboru« usp. Dražen VLAHOV, *Historijska sjednica u Pazinu: Prilog diskusiji o razvoju narodne vlasti u Istri 1943. godine*, Dometi, XI, 9-10-11, Rijeka 1978, str. 25-30.

15 Usp. lit. u bilj. 12. Usp. i: Petar STRČIĆ, *AVNOJ i odluka o sjedinjenju otuđenih hrvatskih i slovenskih krajeva*, Arhivski vjesnik, XXVI, 26, Zagreb 1983, str. 87-98.

16 F. ČULINOVIĆ, *Državnopravno*, n. dj., str. 104-105.

17 Isto, str. 113.

18 Miroslav KURELAC, *Arhivi*, Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture, Zagreb 1980, str. 11-14. Usp. i lit. u slijedećim bilješkama.

19 Lit. je obimna i poznata te ju ovdje ne treba navoditi.

20 *Statuti municipali della città di Parenzo nell'Istria*, Trst 1864, lib. III, cap. 98.

21 Mirko ZJAČIĆ, *Dvigradski statut*, Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci, 6-7, Rijeka 1961-62, str. 277.

u kojima je već tada bilo precizirano (što bi značilo da je to vjerojatno i raniji običaj) da se određeni spisi čuvaju u specijalnim prostorijama ili ormarima i škrinjama, uz posebne zaštitne mjere. Dakle, brigu su vodili tvorci - imaooci arhivske građe. Značajno je da su se bilježničke knjige osobito cijenile, ali da su se i tada, kao i danas, pojedine komune susretale s općepoznatom boljkom - moćni su venecijanski službenici nakon završetka svoje službe, ali i inače, spise odnosili sa sobom;²⁵ to se događalo i na austrijskom teritoriju, u Rijeci.²⁶ Povremeno se urgiralo da se spisi vrate iz Venecije (Zadar, u XVI. i XVII. st.), ili da se riješi pitanje nereda u njihovu čuvanju (Istra, XVII. i XVIII. st.).²⁷ Bilo je slučajeva da je Venecija čak i naređivala da se unište dokumenti, npr. u vezi s nekim upravnim pravima općina,²⁸ ali i nesreća izazvanih požarom.²⁹

Bitan korak u organiziranijoj i sistematskijoj brizi oko čuvanja građe na istočnoj, jugoslavenskoj strani jadranske obale - na onom dijelu koji je bio u venecijanskoj vlasti - učinjen je 1624. g. osnivanjem Providurskog arhiva - Archivio Generalizio, tj. arhiva Generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju u Zadru,³⁰ točnije rečeno - njegove registrature.³¹ Učinjeno je niz poslova da se taj Arhiv uvede u život te zaštite arhivalije i registraturna građa;³² u razdoblju od 1763. do 1765. g. sastavljen je i detaljniji inventar »svih svezaka, knjiga, parnica, katastika, rubrika i nacрта«. ³³ Važno je upozoriti na to da se od tada više pažnje pridaje čuvanju javno-pravnih dokumenata, a manje ostalima, osobito financijskim. I tadašnja Rijeka - grad na zapadnoj obali Rječine, u svojini austrijskih Habsburgovaca - znatno je unaprijedila brigu oko svoje građe Statutom iz 1530. godine;³⁴ Međutim, do XVII. st. građa je relativno zanemari-

22 Bernardo BENUSSI, *Statuto di comune di Pola*, Atti e memorie, 27, Poreč 1911, str. 162.

23 Danilo KLEN, *Statut Grožnjana*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 8-9, 1963-64, str. 232-245.

24 Jakov JELINČIĆ, *Statut Sv. Lovreča Pazenatičkog s posebnim osvrtom na jezične karakteristike*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 28, 1973.

25 *Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odjelima u SFRJ. SR Hrvatska*, Beograd 1984, str. 12 (dalje: Arhivski - SRH).

26 Bernard STULLI, *Pregled povijesnog razvitka zaštite arhivalija na područjima historijskih arhiva u Pazinu i Rijeci*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 23, Pazin-Rijeka 1980, str. 13-14, 16-17.

27 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 12.

28 Miho DEBELJUH, *Rukopisi i ostala povijesna građa u Naučnoj biblioteci u Puli*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 18, 1973, str. 396.

29 Požar je u Zadru izbio 1691. g. i razveselio težake na otocima Pašmanu, Ižu, Dugom otoku, Ugljanu, itd., koji su se gotovo pobunili, jer su bili uvjereni da su spaljivanjem dokumenata zemljoposjednici ostali i bez svojih prava. Ivan GRGIĆ, *Historijski arhiv Zadar*, u: Zadar: Geografija - ekonomija - saobraćaj - povijest - kultura: Zbornik, Zagreb 1964, str. 660.

30 Josip BUTURAC, *Arhiv: Hrvatska SR: Historijski arhiv Zadar*, Enciklopedija Jugoslavije, 1, Zagreb 1980, str. 266; I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 650. O arhivskoj djelatnosti usp. i: *Državni arhiv čuva značajne dokumente prošlosti*, u: Zadar 1944-1954, Zadar 1954, str. 187-190; Dinko FORETIĆ, *Kratak historijat i opći inventar Državnog arhiva u Zadru*, Arhivist, 1, Beograd 1955, dodatak III, str. XXVII-XLVII. Usp. i: Vjekoslav MAŠTROVIĆ, *Radovi o Zadru i okolici*, u: Zadar: Geografija, n. dj., poglavlje XII: *Povijest i njene pomoćne znanosti*, str. 783-799.

31 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 321.

32 I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 660 i dalje.

33 Isto, str. 660.

34 Zlatko HERKOV, *Statut grada Rijeke*, Zagreb 1948, str. 334.

vana, ali se u tome stoljeću ipak u više navrata uređivao arhiv - kako već tada zovu posebnu prostoriju u kojoj se čuvala građa.³⁵ Prema propisima Kastva, »stare knjige zakona« čuvala su se u posebno uzidanom ormariću u općinskoj loži.³⁶

Življe razdoblje u arhivskom životu sjedinjenih krajeva nastupa u doba Napoleona, iako sve korisne mjere koje su planirane nisu provedene u život zbog kratkotrajne francuske vladavine; udareni su ipak svojevrsni temelji, npr., principa javnosti arhivske građe i organizaciji pokrajinskih arhiva.³⁷ U tim teškim ratnim vremenima ima i primjera značajnoga šticećenja građe,³⁸ ali i njezina odnošenja u Francusku.³⁹ Ipak se, npr., sistem sudskih arhiva - odvojenih od upravnih (tzv. političkih) cjelina - održao decenijama, i u doba kasnije habsburške uprave na cjelokupnoj istočnoj jadranskoj obali. Tada dolazi i do življega sabiranja građe raznih imalaca na jedno, zasebno mjesto,⁴⁰ što će imati dalekosežno značenje i utjecaj na daljnji razvoj arhiva; tako u Zadru dolazi i do sastavljanja neke vrsti prvoga boljeg arhivskog općeg inventara (1828).⁴¹

Austrijska uprava pridaje znatnu pažnju arhivskom sistemu općenito, ali najviše u korist centralnih bečkih arhiva;⁴² razlog tome bilo je pripomaganje konsolidaciji (birokratiziranoga) režima, pa mjere te uprave zahvaćaju i riječko, pazinsko i zadarsko područje.⁴³ Ipak, do polovine stoljeća ta briga nije tako snažno izražena kao od tada dalje.⁴⁴ Zadarski arhiv ima i posebnoga arhivista, odjel je predsjedništva pokrajinske uprave, a nosi različite nazive (arhiv »starih spisa«, npr.).⁴⁵ Presudnije je bilo za pozitivan razvoj Zadarskog arhiva i to što je radno mjesto arhivista postalo »nasljedno« u obitelji Boettner⁴⁶ (Böttner).⁴⁷ U taj Arhiv u Zadru - pri Namjesništvu Dalmatinske pokrajine - pohranjuju se razne arhivalije,⁴⁸ ili se u njega prenose gotovo cijeli općinski arhivi.⁴⁹ Koliko je ovdje bio razvijen arhivski život, govori i početak XX. stoljeća, kada se edira dvojezični (talijanski i hrvatskosrpski) »Tabularium«, jedno od prvih arhivskih (historijskih) glasila na jugoslavenskom tlu.⁵⁰ Slične akcije, međutim, u

35 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 13.

36 *Hrvatski pisani zakoni*, Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium, 4, Zagreb 1890, str. LXXIV.

37 B. STULLI, *Pregled*, n. dj., str. 19-20.

38 Isto, str. 20.

39 Sâm maršal Marmont odnio je vojne spise. I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 663.

40 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 13.

41 Isto, str. 13, 322.

42 B. STULLI, *Pregled*, n. dj., str. 21-22.

43 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 14.

44 I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 663.

45 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 322.

46 Dionizije, Sebastian i Henrik Boettner od 1842. do - čak - 1944. godine. I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 664.

47 Antun MILOŠEVIĆ, *Opis arhiva C. Kr. dalmatinskog namjesništva u Zadru*, Vjesnik hrv.-slav.-dal. Zemalj. arkiva, XVIII, Zagreb 1916, str. 40.

48 I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 664; *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 15, 322.

49 Vinko FORETIĆ, *Arkivi Korčule*, Hrvatska enciklopedija, 1, Zagreb 1941, str. 601; I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 660.

50 I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 668, bilj. 30; *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 322.

Istri se nisu u cjelini ostvarivale (od 1887. u Piranu, a od 1900. g. u Kopru, arhiv je u sklopu biblioteke),⁵¹ iako je, npr., bilo predlagano čak i od Arhivskog savjeta pri Ministarstvu unutrašnjih poslova iz Beča da se u Poreču, sjedištu Istarskog sabora i Pokrajinske vlade, osnuje arhiv za cijelo Austrijsko primorje, upravnu cjelinu koja je obuhvaćala Istru, Kvarnerske otoke, Trst, Slovensko primorje i Gorišku.⁵² Ta nastojanja u Istri bila su, međutim, znatno vezana uz aktualne političke prilike, koje je pratilo snažno svjatanje prošlosti ovih krajeva od strane uske, vladajuće talijanaško-talijanske grupe.⁵³ Građu je, ipak, prikupljao »Archivio diplomatico del municipio di Trieste« (od 1862);⁵⁴ organizirano ju je počelo prikupljati i iredentističko društvo »Società istriana di archeologia e storia patria«,⁵⁵ a u samoj Italiji izlazi i poseban časopis.⁵⁶ U Kopru i Piranu djeluju pri tamošnjim bibliotekama neke vrsti mjesnih arhiva.⁵⁷ Ipak, i dalje ima slučajeva da propada vrijedna građa (npr. zadarski bilježnički arhiv koji se nalazio pri pokrajinskom sudištu, a smješten je bio u podrumima kaznionice).⁵⁸ Traje i trgovina arhivalijama sa znanjem i sviješću o čemu se radi, ali i kao materijalom - sirovinom za proizvodnju novoga papira; to se vidi na primjerima Istre i tadašnje Rijeke. Ali, ima i primjera, npr. u Rijeci, gdje se pokreću gradske strukture u nastojanju da se sredi i čuva arhivska građa.⁵⁹

3.

Raspad mnogoljudne Habsburške Monarhije 1918. g. zatekao je tri arhiva u Hrvatskoj - u Zagrebu, Dubrovniku i Zadru. Zadarski arhiv, sada pri Vladi za Dalmaciju, dalmatinske i korčulanske otoke,⁶⁰ ostaje sa Zadrom u okviru Kraljevine Italije; 1922. g. ta institucija postaje Historijski arhiv Kraljevske prefekture,⁶¹ a godine 1928. samostalan Državni arhiv, ali u ingerenciji Ministarstva unutrašnjih poslova. Između

51 *Arhivi u Sloveniji*, Ljubljana 1970, str. 30.

52 B. STULLI, *Pregled*, n. dj., str. 35-37, 40-45.

53 Veoma je opsežna literatura o talijanskom iredentizmu; usp., npr., Angelo VIVANTE, *Irredentismo adriatico: Contributo alla discussione sui rapporti austro-italiani*, Firenca 1912 (i kasnija izdanja); A. SANDONA, *L'irredentismo nelle lotte politiche e nelle contese diplomatiche italo-austriache*, sv. 1-3, Bologna 1932-1938; Leone VERONESE, *Vicende e figure dell'irredentismo giuliano*, Trst 1939; Mario ALBERTI, *L'irredentismo senza romanticismi*, Trst 1936.

54 B. STULLI, *Pregled*, n. dj., str. 27 i dalje.

55 Istarsko društvo za arheologiju i domovinsku povijest osnovano je 1884. godine. O njegovoj djelatnosti usp. B. STULLI, *Pregled*, n. dj., str. 36, *Talijanska historiografija u službi jadranskog iredentizma*, Riječki list, V, 43-49, Rijeka 1952, i *Talijanska historiografija: Jadranski iredentizam*, Historijski zbornik, VII, Zagreb 1954, str. 215-224.

56 »Archivio storico per Trieste, l'Istria e il Trentino«; ur. S. Mompugno i A. Zenatti; prvi je svezak objavljen 1881-1882. g. u Rimu.

57 *Arhivski fondji in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ. SR Slovenija* (dalje: Arhivski - SRS), Beograd 1984, str. 11.

58 Luka JELIĆ, *Zadarski bilježnički arhiv*, Vjesnik hrv.-slav.-dalm. Zemaljskog arkiva, I, 3, Zagreb 1899, str. 162 (o tome arhivu usp. od istoga autora dalje, do str. 208, zatim u istome glasilu: sv. 4, str. 252-261, II, 1900, str. 11-19, 2, str. 114-120, III, 1901, 1, str. 42-46, 2, str. 134-146, 3-4, str. 240-262).

59 B. STULLI, *Pregled*, n. dj., str. 22-25.

60 Archivio del Governo della Dalmazia e delle isole Dalmate e Crovzolane, odnosno: Archivio storico presso la R. Prefettura (*Arhivski - SRH*, n. dj., str. 19, 322).

61 Archivio storico presso la R. Prefettura (*Arhivski - SRH*, n. dj., str. 19, 322). U *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 19, krivo je prevedeno (»Pokrajinski arhiv kraljevske prefekture«).

kraljevinâ Italije i SHS došlo je do djelomičnoga razgraničenja u pogledu pripadnosti građe, ali su mnogi veoma značajni izvori ipak ostali u Zadru, pod Italijom, pa čak i oni koji su se odnosili isključivo na područje Kraljevine SHS.⁶² No, u Zadar je, npr., prebačena građa otoka Lastova (1371-1826), koji je također pripao Italiji.⁶³ Zadar, kao enklava Kr. Italije usred teritorija SHS, postaje jezgro snažnoga iredentizma te se uz Arhiv osniva posebno »Dalmatinsko društvo za domovinsku povijest« koje intenzivno i obilno ali jednostrano - protalijanski - koristi građu,⁶⁴ štoviše, u Rimu je 1926. g. pokrenut časopis »Archivio storico per la Dalmazia«.⁶⁵ Za Istru je, međutim, nadležan Državni arhiv u Trstu, ali građu i dalje prikuplja i spomenuto Istarsko arheološko-povijesno društvo, a držala ju je i Gradska knjižnica u Trstu (koja je bila preuzela stari »Diplomatički arhiv«).⁶⁶ Godine 1926. osnovan je Kraljevski državni arhiv u tadašnjoj Rijeci, ali je dvije godine kasnije pretvoren u tršćansku ispostavu.⁶⁷ Ovdje treba reći da je poslije 1924. g. vraćen dio riječke građe iz Budimpešte,⁶⁸ ali ne i istarska građa iz Beča. Taj arhiv bio je nadležan za istočno-primorske dijelove Istre i najjugoistočnije dijelove Slovenije; od ratnih dana 1941. g. nadležan je i za područja koja je anektirala Italija (Sušak, Kastav, Bakar, Čabar, otoci Rab i Krk), ali samo formalno zbog snage NOB-a.⁶⁹ U razdoblju definitivnoga raspadanja Savojskoga Imperija, za vrijeme rata, dio istarsko-riječke i dalmatinske građe odnesen je iz Kopra,⁷⁰ Rijeke,⁷¹ Zadra⁷² i Istre u Italiju,⁷³ a dio istarsko-riječke, u doba njemačke okupacije, i u Austriju.⁷⁴ Međutim, dne 19. prosinca 1944. g., predsjednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije Josip Broz Tito i povjerenik prosvjete Edvard Kocbek potpisali su odluku u ime NKOJ-a, koja već u naslovu govori o vraćanju u zemlju kulturno-historijskih i prirodnih znamenitosti Jugoslavije;⁷⁵ u »Pravilniku« Komisije koja će provoditi odluku spominju se i arhivi.⁷⁶

62 I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 665.

63 Isto, n. dj., str. 666; *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 19, 322.

64 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 322. Koliko se značenje pridavalo tome radu govori i podatak da je predsjednik »Societa dalmata di storia patria« i poznati povjesničar Giuseppe Praga istodobno bio i zamjenik pokrajinskog sekretara fašističke stranke (I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 665).

65 Izlazio je do 1940. godine (I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 665).

66 B. STULLI, *Pregled*, n. dj., str. 42.

67 Milivoj KORLEVIĆ, *Riječki državni arhiv*, *Arhivist*, I, 3, Beograd 1951, str. 61; *Vodič Historijskog arhiva Rijeka*, Pazin-Rijeka 1980, str. 23 i 24. O razvoju arhiva u Rijeci usp. i: J. BUTURAC, *Arhivi*, str. 265. Usp. i: Milivoj KORLEVIĆ, *Nešto o Državnom arhivu u Rijeci*, u: Rijeka: Geografija - Etnologija - Ekonomija - Saobraćaj - Povijest - Kultura: Zbornik, Zagreb 1953, str. 554.

68 M. KORLEVIĆ, *Nešto*, n. dj., str. 559; *Vodič*, n. dj., str. 30.

69 *Vodič*, n. dj., str. 25-26. Nakon kapitulacije Kraljevine Italije, ujesen 1943, zgradu Arhiva je zaposjeo njemački okupator i - na veliku štetu arhivalija - ovdje uredio radionice i skladišta (M. KORLEVIĆ, *Nešto*, n. dj., str. 555).

70 *Arhivski - SRS*, n. dj., str. 11; *Arhiv u Sloveniji*, n. dj., str. 32.

71 U Italiji je građa iz Rijeke odnošena već 1941. godine. *Vodič*, n. dj., str. 30.

72 Frano BARAS, *Najveća pljačka kulturnih dobara u našoj povijesti*, *Nedjeljna Dalmacija*, Split, 8, 15, 22 i 29. 1. 1989, str. 29; Slavko RAŽOV, *Građa je vraćena*, *Nedjeljna Dalmacija*, Split, 12. 2. 1989, str. 24. Usp. i: J. BUTURAC, *Arhivi*, n. dj., str. 266, te I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 666.

73 Dražen VLAHOV, *Historijski arhiv Pazin*, *Jadranski zbornik*, 9, Pula-Rijeka 1975, str. 592.

74 B. STULLI, *Pregled*, n. dj., str. 43.

75 Službeni list, 3, 1945, str. 27 i 32. Usp. i bilj. 76 i 78.

76 Željko GRBAC, *Kultura na društvenoj pozornici*, Zagreb 1987, str. 95. Usp. i prethodnu bilješku, te bilj. 78.

4.

Novi, odlučujući, izuzetno prosperitetni i kvalitetni period u razvoju arhivske službe sjedinjenih krajeva započinje s pobjedonosnim završetkom NOR-a i socijalističke revolucije jugoslavenskih naroda i narodnosti 1945. godine.⁷⁷ Naime, sama je (još ratna) Vlada nove Jugoslavije - NKOJ - u veljači 1945. g. smatrala potrebnim precizirati i potrebu zaštite arhivalija;⁷⁸ na izvršenju te odluke marljivo radi Arhiv u Zadru, pa i onaj u Rijeci,⁷⁹ iako tadašnji grad toga imena još uvijek nije bio i formalno međunarodno-pravno priznat kao dio nove Jugoslavije; u tome periodu (1945-1947), Riječki arhiv djeluje kao samostalna ustanova.⁸⁰ Tek nakon Mirovnog ugovora iz 1947. g. Riječki se arhiv i formalno najuže povezuje s ostalom hrvatskom arhivskom službom, pa je 1948. g. postao ispostava Državnoga arhiva u Zagrebu (danas Arhiv Hrvatske); ali, već je slijedeće godine osamostaljen pod imenom Državni arhiv.⁸¹ Značajan dio građe iz Austrije i Italije vraćen je i u Zadar⁸² i u Rijeku.⁸³ Godine 1955. osnovan je Arhiv u Piranu, a 1956. u Kopru.⁸⁴ Do 1960. g. Zadarski je arhiv također Državni, kada mijenja naziv u Historijski arhiv;⁸⁵ obogaćuje se i stara arhivska biblioteka.⁸⁶

Nastaje i velika prekretnica za najveći dio Istre koji se nalazi u okviru SR Hrvatske.⁸⁷ Naime, predviđa se osnivanje arhiva u Puli;⁸⁸ konačno, dne 20. 10. 1958. g.,⁸⁹ Narodni odbor kotara Pula (pokriva teritorij Istre, ali bez najistočnijega, opatijskog i

77 O oslobođenju ovih krajeva ima dosta literature; usp. lit. u bilj. 1.

78 Franjo BILJAN, *Arhivsko zakonodavstvo SFRJ do 1971. godine*, u: Priručnik iz arhivistike, Zagreb 1977, str. 310. Usp. i bilj. 75 i 76.

79 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 20; *Vodič*, n. dj., str. 31 i dalje; S. RAŽOV, n. dj., str. 52 i dalje.

80 *Vodič*, n. dj., str. 25.

81 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 21, stoji da je Državni arhiv Rijeka 1948. g. bio privremena ispostava Državnog arhiva u Zagrebu; na str. 221, međutim, stoji da je Riječki arhiv bio zagrebačka ispostava 1948. i 1949, kada postaje samostalni Državni arhiv. O ispostavi 1948. i osamostaljenju 1949. govori se i u *Vodiču Historijskog arhiva Rijeka*, Rijeka 1980, str. 25 i 31. Usp. i: Ljubomir PETROVIĆ, *Razvoj i perspektiva Historijskog arhiva Rijeka*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 23, 1980, str. 55. O toj ustanovi, usp. Ljubomir PETROVIĆ, *Historijski arhiv Rijeka*, Jadranski zbornik, Pula-Rijeka 1975, str. 588-590. Usp. i bilj. 67.

82 Godine 1948. J. BUTURAC, *Arhiv*, n. dj., str. 266; *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 21; S. RAŽOV, *Građa je vraćena*, n. dj., str. 24.

83 *Vodič*, n. dj., str. 32.

84 *Arhivski - SRS*, n. dj., str. 11.

85 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 322.

86 I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 667.

87 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 22, 199.

88 Bernard STULLI, *O planu mreže arhivskih ustanova na području NR Hrvatske*, Arhivist, VII, 3-4, Beograd 1958, str. 130; Dražen VLAHOV, *Historijski arhiv Pazin: Osnivanje, razvoj i perspektiva*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 23, 1980, str. 45-46. O razvoju arhiva u Pazinu v. i: *Zaštita arhivske građe u Pazinu: 30 godina »Istarskog arhiva«: Katalog (izložbe)*, Pazin, 23.11-31.12.1988. i Dražen VLAHOV, *Historijski arhiv Pazin*, Jadranski zbornik, 9, Pula-Rijeka 1975, str. 591-594.

89 J. BUTURAC, *Arhiv*, n. dj., str. 265, spominje 1960. kao godinu osnivanja Historijskog arhiva Pazin kada je - prema Službenom listu NO kotara Pula, 13, 1960 (D. VLAHOV, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 47) - taj arhiv zapravo dobio ime Historijski arhiv.

kastavskog područja) sâm osniva Istarski arhiv,⁹⁰ kasnije (1960) nazvan Historijski arhiv Pazin.⁹¹ Ta regionalna ustanova svojim radom pokriva teritorij svih istarskih općina u SRH osim opatijske; ova komuna, kao i otočna općina Cres-Lošinj,⁹² sada je u nadležnosti Historijskog arhiva u Rijeci.⁹³ Intenzivno se razvija više raznih, značajnih djelatnosti - stižu veće količine građe (Zadar),⁹⁴ već 1949. g. započinje u Zadru izlaženje serije zbirki građe »Miscelanea«,⁹⁵ godine 1953. pokrenuta je prva poslijeratna arhivska periodika u Hrvatskoj - bio je to »Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci«,⁹⁶ od 1964/5. i glasilo Pazinskog arhiva,⁹⁷ u Zadarskom arhivu je osnovan drugi po redu dokumentacijsko-informativni centar u SRH,⁹⁸ izrađuju se vodiči i inventari,⁹⁹ popisana je arhivska građa izvan arhiva,¹⁰⁰ radi se i dalje na zaštiti registraturne građe,¹⁰¹ vraća se građa iz Italije,¹⁰² a sudjeluje se u pregovorima s Italijom o vraćanju ostalih arhivalija,¹⁰³ organiziraju se i vrlo velike izložbe,¹⁰⁴ djeluje istarsko-kvarnersko društvo arhivskih radnika Zajednice općina Rijeka¹⁰⁵ (kao dio Saveza društava arhivskih radnika Hrvatske odnosno Saveza arhivskih radnika Jugoslavije¹⁰⁶), nastoji se provesti razgraničenje građe između Pazinskoga i Riječkog arhiva, itd. Na temelju građe u tim arhivima mnogi istraživači objavljuju brojne radove.¹⁰⁷

90 Službeni vjesnik NO kotara Pula, 8, 1958; D. VLAHOV, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 46.

91 Službeni list NO kotara Pula, 13, 1960; D. VLAHOV, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 47.

92 U *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 25, pogrešno je općina Cres-Lošinj nazvana Mali Lošinj, po mjestu - sjedištu te otočne komune.

93 *Vodič*, n. dj., str. 27.

94 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 322.

95 I. GRGIĆ, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 667.

96 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 22.

97 D. VLAHOV, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 49.

98 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 23.

99 Sumarni popis fondova Riječkog arhiva, s naznakom perioda, objavljen je u *Vjesniku Državnog arhiva*, I, 1, Rijeka 1953, str. 360-367. Usp., npr.: Ante STRGACIĆ, *Inventar fonda matičnih knjiga Državnog arhiva u Zadru*, *Arhivski vjesnik*, II, Zagreb 1959, str. 485-539.

100 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 23.

101 Usp., npr.: Slavko RAŽOV, *Problemi zaštite arhivske i registraturne građe na području nadležnosti Historijskog arhiva u Zadru*, *Zadarska revija*, XXXII, 1, Zadar 1983, str. 51-57.

102 D. VLAHOV, *Historijski arhiv*, n. dj., str. 48; *Vodič*, n. dj., str. 32.

103 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 24.

104 Usp., npr.: Nikola ČOLAK, *Nacionalni i socijalni karakter stanovništva Zadra i okolice u prošlosti: Kroz izložbu dokumenata Državnog arhiva u Zadru (29.10-6.11.1954)*, *Zadarska revija*, III, 4, Zadar 1954, str. 350-351.

105 Godine 1976. osnovana su društva arhivskih radnika Istre (Pazin) i Rijeke (Rijeka) (Antun GIRON - Josip LEUŠTEK, *Deset godina rada i djelovanja Društva arhivskih radnika Zajednice općina Rijeka*, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 29, Pazin-Rijeka 1987, str. 288), u koje su bile transformirane dotadašnje podružnice Republičkog društva arhivskih radnika Hrvatske (isto, str. 287). Iste godine oba su se društva integrirala u Društvo arhivskih radnika Zajednice općina Rijeka (isto, str. 289).

106 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 21.

107 Usp., npr.: Vladimir STOJANČEVIĆ, *Državni arhiv u Zadru i rad na našoj novijoj istoriji na osnovu njegovih arhivske dokumentacije*, *Istoriski glasnik*, 1-2, Beograd 1958, str. 218-221; Dinko FORETIĆ, *Dokumenti iz Državnog arhiva u Zadru o radničkom pokretu u Dalmaciji (1857-1898)*, *Arhivski vjesnik*, I, 1, Zagreb 1958, str. 291-331.

5.

Od 1963. g. precizirana je teritorijalna nadležnost arhiva u SR Hrvatskoj.¹⁰⁸ Zадарски архив и данас покрива територију опćина Бенковач, Биоград на Мору, Дрниш, Книн, Обровач, Паг, Шибеник, Задар; Ријечки - територију опćина Криквеница, Ћабар, Делнице, Крк, Cres-Lošinj, Опатија, Раб, Ријека, Сенј (дакле, Кварнерско приморје с оточима и Горски котар, те дио Истре); Пазински - територију опćина Бује, Бузет, Лабин, Пазин, Пореч, Пула, Роџињ.¹⁰⁹ Историјски архив у Задру има и Сабирни центар у Шибенику.¹¹⁰ Сва три архива дјелују,¹¹¹ на основу републичког Закона о заштити архивске грађе и архивима¹¹² и специјалних прописа, као дио службе од посебнога друштвеног интереса и опćедруштвених потреба у области културе SR Хрватске.¹¹³ Покрајински архив у Копру дјелује на територију опćина Копар, Изола, Пиран, Постојна и Сежана.¹¹⁴ Године 1988. у Задарском је архиву (заједно са Шибенским сабирним центром) радио 21 радник с око 7500 дужинских метара грађе,¹¹⁵ Ријечки је имао 18 радника и око 5000 д/м,¹¹⁶ а Пазински 17 радника и око 5120 д/м грађе.¹¹⁷ У сва три архива раде фотолaborаторији, а у Задарском и Пазинском и laborаторији за конзерваторско-реставраторске послове. Ванјска служба у Пазину покрива око 367 ималаца грађе,¹¹⁸ у Ријечи око 500,¹¹⁹ а у Задру 550.¹²⁰ Задарски архив повремено, а Пазински и Ријечки редовито, баве се издавачким послом; тако је до сада изашло 30 сvezака годишњака »Вјесник историјских архива у Ријечи и Пазину« (заједнички је од десетог svesка, од 1964/1965. године), те 10 књига »Посебних издања«. Ријечки је архив године 1980. први у Хрватској објавио свој »Водич«,¹²¹ а грађа је сва три архива архивистички приказивана, обрађивана и објав-

108 *Архивски - SRH*, н. дј., стр. 22.

109 *Архивски - SRH*, н. дј., стр. 25, 199 (Пазин), 221 (Ријека), 322 (Задар). На стр. 25 испуштено је опćина Умаг, а стављен Новиград који је већ тада био дио опćине Умаг.

110 *Архивски - SRH*, н. дј., стр. 26.

111 Усп. и: Маријан РАСТИЋ - Петар СТРЋИЋ, *Преглед стања и основних проблема архивске службе у SR Хрватској*, *Архивски вјесник*, XXIV, 24, Загреб 1981, стр. 85-101, и: *Основе пројекције развоја архивске дјеламости Социјалистичке Републике Хрватске*, исто, XXVI, 26, Загреб 1983, стр. 141-155.

112 Народне новине, 25, 1978.

113 М. РАСТИЋ - П. СТРЋИЋ, *Основе*, н. дј., стр. 142.

114 Местни архив у Копру добио је 1967. г. име Покрајински архив. Године 1974. придружио му се Местни архив Пиран. *Архивски - SRS*, н. дј., стр. 93.

115 Допис Историјског архива Задар - Архиву Хрватске, бр. 65/1-2 од 18.4.1989.

116 Допис Историјског архива Ријека - Архиву Хрватске, класа: 612-06/89-98/61, ур. бр. 2170-20-03-89-2 од 12.4.1989. У *Архивски - SRH*, н. дј., стр. 222, не спомиње се грађа Горског котара и југозападних дијелова Словеније у HA Ријека, али на стр. 225, нпр., изријеком се спомињу словенска мјеста Илirsка Бистрица и Подград, а на стр. 226 говори се и о грађи Горског котара.

117 Допис Историјског архива Пазин - Архиву Хрватске, бр. 01-20/16 од 20.4.1989.

118 V. билј. 117.

119 V. билј. 116.

120 V. билј. 115.

121 V. билј. 67.

ljivana i u drugim edicijama i glasilima,¹²² dat je i pregled građe o ovim krajevima u drugim arhivima i institucijama.¹²³ Povremeno imaju tematske izložbe, a Riječki i stalnu postavu.¹²⁴ Radnici se bave znanstveno-istraživačkim radom, a Arhiv u Pazinu je od 1974. g. stalni suorganizator svakogodišnjega znanstvenog simpozija »Pazinski memorijal« Katedre Čakavskog sabora u Pazinu.¹²⁵ Na žalost, sva tri arhiva smještena su u starije, neadekvatne zgrade, podignute još u vremenu austrijske vladavine. Ipak je vrlo dobro riješeno pitanje smještaja u Pazinu (na 2528 m²,¹²⁶ u tri kuće), gdje je matična zgrada nekadašnja prva hrvatska gimnazija u Istri, donekle u Zadru (sustanarstvo, 3000 m², s centrom u Šibeniku),¹²⁷ ali odavno je krizna situacija u Rijeci (1625 m²,¹²⁸ u dvije zgrade), gdje je glavna zgrada Arhiva smještena u habsburškoj vi-
li.¹²⁹

Osobito treba naglasiti da arhivi u Zadru i (dijelom) u Rijeci posjeduju građu koja je od većega i svestranijega nacionalnog, kulturnog i znanstvenog značenja, sa sadržajima koji govore o širem području SR Hrvatske, pa i dalje,¹³⁰ o socijalističkim republikama Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, te o inozemstvu (npr. Albanija).¹³¹

122 Npr., Jakov JELINČIĆ - Ljiljana RADALJAC, *Pregled arhivskih fondova i zbirki u Historijskom arhivu Pazin*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 23, 1980, str. 65-101; Nikola CRNKOVIĆ - Mirjam HINIĆ - Ines KROTA - Ive ZURAK, *Arhivski fondovi i zbirke u Historijskom arhivu Rijeka*, isto, str. 103-106; Vinko FORETIĆ, *Građa u Dubrovačkom arhivu za povijest sjevernog Hrvatskog primorja*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 25, Pazin i Rijeka 1982, str. 405-433; Darinko MUNIĆ, *Građa arhivskog fonda »Isusovački samostani - Rijeka« u Arhivu Hrvatske u Zagrebu*, isto, str. 435-442. Usp. i: *Bibliografija znanstvenih i stručnih radova pisanih na temelju izvora u Arhivu* (riječkome, op. P.S.), Vodič, n. dj., str. 319-338.

123 Usp. *Arhivska građa o Istri 1918-1943*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 19, Rijeka 1974, str. 441-492; *Arhivska građa o Istri 1918-1943. u jugoslavenskim arhivima*, Pazinski memorijal, 5, Pazin 1976, str. 167-237; *Izvori za povijest Istre, Rijeke, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Kvamerskih otoka u ostalim arhivskim i srodnim ustanovama u Jugoslaviji*, i: ... *izvan Jugoslavije*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 23, Rijeka-Pazin 1980, str. 199-300.

124 Osobito je bila zapažena vrlo velika i obimna izložba Riječkog arhiva: »Statuti, urbari, notari Istre, Rijeke, Hrvatskog primorja i otoka«, koja je prenesena u više mjesta, a priređena je 1968. godine, u čast 25-godišnjice odluke o sjedinjenju Istre i drugih krajeva s maticom domovinom. Objavljena je i opsežna istoimena knjiga, koju je sastavio Danilo KLEN. Usp. i: Petar STRČIĆ, *Izložba stoljeća: Povo-dom otvaranja izložbe »Statuti, urbari i notari«*, Novi list, XXII, 238-240, Rijeka, 8-10. 10. 1968, str. 8.

125 Usp., npr.: Galiano LABINJAN, *Katedra Čakavskog sabora Pazin 1980. godine*, Pazinski memorijal, 14, Pazin 1985, str. 14.

126 V. bilj. 117. Usp. i: Just IVETAC, *Blizu pet kilometara arhivalija: Tri desetljeća Historijskog arhiva u Pazinu*, Glas Istre, XLV, 20, Pula, 26.1.1989, str. 6.

127 V. bilj. 115.

128 V. bilj. 116. Usp. i: Nenad HLAČA, *Povijest u vlazi nemara: Nezavidan financijski položaj Historijskog arhiva Rijeke*, Novi list, XLI, 184, Rijeka, 10. 8. 1987, str. 4; Svjetlana HRIBAR, *Korištenje ravno uništavanju!? Historijski arhiv Rijeka: kako propada arhivska građa?*, Novi list, XLVIII, 74, Rijeka 30. 3. 1989, str. 9.

129 S. B., *Osigurati čuvanje arhivske građe: Dogovor predsjednika izvršnih vijeća primorskih, otočkih i dijela općina Gorskog kotara*, Novi list, XLIII, 44, Rijeka, 23. 2. 1989, str. 9; Svjetlana HRIBAR, *Historijski arhiv Rijeka: Kako propada arhivska građa?*, isto, 43, 22. 2, 47, 27. 2. 1989, str. 9. *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 221, pogrešno govori o ovoj zgradi kao dvorcu; ovo je bila »Villa Margherita« nadvojvode Josipa Habsburškog i apsolutno je nepodesna za arhiv.

130 *Arhivski - SRH*, n. dj., str. 28.

131 Isto, n. dj., str. 323.

Najstariji dokument u Pazinu ide u 1433. godinu,¹³² u Rijeci je iz 1201,¹³³ u Zadru potječe iz X. stoljeća,¹³⁴ a u Kopru najstariji dokumenat potječe iz Pirana a datiran je 1173. godinom;¹³⁵ u sva tri arhiva građa vremenski seže do u naše dane.

Treba upozoriti na to da na području čija se arhivska služba razmatra djeluju i arhivi odnosno registrature i radnih i drugih organizacija, te obiteljske zbirke, za čiji su nadzor nadležna sva četiri istarsko-riječka i dalmatinska arhiva; među njima osobitu pažnju imaju arhivi/arhivske zbirke biskupija odnosno nadbiskupija sa sjedištima u Kopru, Poreču, Rijeci i Zadru te niz samostana.

6.

Da zaključimo s konstatacijom uredništva »Vjesnika historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu« 1980. godine: »Državne, političke i administrativne promjene i promjene njihovih centara utjecale su na to da je znatna količina upravo najvažnijih dokumenata i spisa odlazila i odošena s mjesta njihova izvornog nastanka. Interes za povijesne znanosti probuđen u većim kulturnim centrima doprinio je daljnjem seljenju važnijih arhivskih dijelova u te centre. Zbog toga je upoznavanje prošlosti ovih krajeva (misli se na Istru, Kvarnersko primorje, Gorski kotar) nemoguće postići istraživanjem i proučavanjem samo one arhivske građe koja se nalazi u arhivima osnovanim da djeluju u tom kraju. Kod njih se nalazi danas samo jedan dio spisa, dokumenata, ukratko povijesnih izvora, koji su nastali na tim prostorima, i svojim sadržajem odnose se na njih.«¹³⁶ Uzimajući i taj sadržaj u obzir, treba naglasiti da se arhivska služba na sjedinjenim područjima i bez tih izvora, od kojih su neki i temeljni, ipak poslije drugoga svjetskog rata uspjela razviti do određenoga, visokog nivoa koji je u ponečemu primjer i za ostale dijelove arhivske službe u SR Hrvatskoj pa i šire.

Ovaj veoma kratak povijesni pregled razvoja arhivske službe na zadarskom, istarskom i kvarnerskom području, naravno, govori o nizu mukotrpnih i teških dana koje su doživljavale arhivalije, a naročito u nerijetkim ratnim vremenima ili u doba tuđinskoga posizanja za pravima naroda na jugoslavenskoj, istočnoj obali Jadrana. Taj povijesni razvoj arhivske službe - danas najviše oličen u regionalnim historijskim arhivima Kopra, Pazina, Rijeke, Zadra - pokazuje ipak konstantan i plodan uspon brige oko zaštite i očuvanja pisane, arhivske baštine na zadarsko-istarsko-riječkom području koje je 1943. g. sjedinjeno s maticama - domovinama Hrvatskom i Slovenijom u novoj, Titovoj Jugoslaviji.

132 Isto, n. dj., str. 199.

133 Isto, n. dj., str. 221.

134 Isto, n. dj., str. 323.

135 *Arhivski - SRS*, n. dj., str. 93.

136 Riječ uredništva, bez naslova, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 23, 1980, str. 5.

SUMMARY

THE ARCHIVE SERVICES IN THE AREAS OF ISTRIA, RIJEKA AND
ZADAR

Petar Strčić

This article is a supplemented and extended version of a lead paper read at a meeting of Croatian archivists (Brioni Islands, October 19-21, 1988). In his introduction (convened on the occasion of the 35th anniversary of the decision for Istria to be united with Croatia and Slovenia within the new Yugoslavia) the author gives a brief account of the period 1918-1943 and then describes the growth of archive services in the coastal areas allotted to Yugoslavia. The main topics include: the statutory regulations of some mediaeval municipalities previously belonging to Venice and Austria; the difficulties encountered in the efforts to preserve sources of historic importance; revitalization of the Zadar Archive (existing since 1624); the revival of archives at the time of Napoleon; the care for archive records in the area of Istria and Rijeka during the Austrian rule; the royalist-fascist pre-war period when archives materials were collected in Zadar and Rijeka for very specific purposes; the post-war period of modern regional archives being formed in Kopar, Rijeka, Pazin and Zadar as parts of integrated national archive networks of Croatia and Slovenia. These four coastal archives are now important scientific, cultural and educational centres of that part of the Adriatic.

RIASSUNTO

SVILUPPO DEI SERVIZI ARCHIVISTICI NEI TERRITORI DELL'ISTRIA, DI
FIUME E DI ZARA (I »COMUNI RIUNITI«)

Petar Strčić

Questo articolo è, in effetti, la redazione allargata della relazione introduttiva letta alla consultazione degli archivisti della RS di Croazia (Brioni, 19-21/10/1988). Nella prolusione (in ricorrenza del 35° anniversario della decisione di ricongiungere l'Istria e gli altri territori jugoslavi alle madrepatrie Croazia e Slovenia nella nuova Jugoslavia) l'autore scrive dello sviluppo degli eventi dal 1918 al 1943. Nei capitoli successivi parla del progresso storico dei servizi archivistici nei territori dei comuni litoranei riuniti delle RS di Croazia e Slovenia. Si richiama l'attenzione di chi legge su svariate questioni: sugli inizi organizzati (norme statutarie di singoli comuni medioevali che all'epoca facevano parte della Repubblica di Venezia e dell'Austria); sulle difficoltà e sugli sforzi tesi a conservare le fonti storiche; sul passo sostanziale compiuto verso una cura più organizzata e sistematica relativa alla loro salvaguardia sul lato orientale, jugoslavo, della costa adriatica: la fondazione e l'ulteriore attività dell'archivio del Provveditorato a Zara (dal 1624 in poi); sul più dinamico periodo della vita archivistica che inizia con le guerre napoleoniche; sull'attenzione posta a custodire i documenti d'archivio nell'area istro-fiumana all'epoca del dominio austriaco; sul periodo della dominazione monarchico-fascista, tra le due guerre mondiali, quando la documentazione viene raccolta a Zara ed a Fiume, ma se ne fa un uso molto unilaterale; sul periodo postbellico quando si costituiscono gli archivi regionali, modernamente strutturati sul piano scientifico, professionale ed organizzativo, a Capodistria, Fiume, Pisino e Zara, quali parti integranti delle ampie reti archivistiche di concezione moderna istituite nelle RS di Croazia e Slovenia. Oggi tutti e quattro sono archivi marittimi jugoslavi ed importanti centri scientifici, professionali e culturale-educativi anche in riferimento ad una più vasta area adriatico-orientale.